

Liubov Karbovska

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Marketing
Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Business
PJSC «Interregional Academy of Personnel Management»*

Yulia Mazur

*Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Marketing
Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Business
PJSC «Interregional Academy of Personnel Management»*

Kateryna Zhelezniak

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
of the Department of Management
State Higher Educational Institution
«National Transport University»*

STATE POLICY TO REGULATE THE SUPPLY AND DEMAND OF PROFESSIONALS WITH HIGHER EDUCATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary

The theoretical and methodological approaches and conceptual provisions regarding the state policy of regulation of supply and demand in the labor market of specialists with higher education are considered; a retrospective analysis of the formation and development of the theory and practice of state regulation of education was carried out; the models and instruments of state regulation of higher education in developed countries are summarized, the level of balance of demand and supply in the labor market of specialists with higher education is assessed. A mechanism for the interaction of labor markets and educational services has been developed; proposed directions and measures for improving the state regulation of supply and demand in the labor market of specialists with higher education in Ukraine.

Вступ

Побудова стійкої, відкритої й конкурентоспроможної економіки України, формування ефективної системи державного управління та підвищення добробуту українських громадян потребує проведення економічних і структурних реформ. Розробка та впровадження в життя будь-яких реформ безпосередньо залежить від професіональних якостей

тих, хто буде цим займатися. Без висококваліфікованих кадрів, структура і рівень підготовки яких відповідатиме поточним та перспективним потребам національної економіки, реалізувати конструктивні реформи неможливо.

Ринковий механізм саморегуляції не в змозі самостійно збалансувати попит та пропозицію на ринку освітніх послуг та привести його у відповідність з вимогами фахового ринку праці, що призводить на останньому до диспропорції між пропозицією фахівців та попитом на них. Крім того якість пропозиції фахівців часто не відповідає сучасним вимогам щодо їх професійно-освітньої підготовки, трудової та виконавчої дисципліни, мобільності та економічної активності в цілому. Внаслідок незбалансованості пропозиції робочої сили з попитом на неї та невідповідності підготовки фахівців вимогам ринку праці виникає безробіття.

Низька ефективність державного регулювання освітою, безпосередньо або опосередковано зачіпає кожного з членів суспільства. Через освіту вирішуються найважливіші питання розвитку соціально-економічного середовища: інтелектуалізація економічних процесів, зростання конкурентоспроможності як окремих галузей виробництва, так і країн та регіонів; підвищення життєвого рівня населення, соціальної мобільності громадян.

Освіта створює умови для реалізації людиною своїх потенційних можливостей і забезпечує пристосування особи до вимог соціально-економічного середовища. Вона розширює можливості людини щодо набуття знань і професійних навичок, формує людський капітал, поліпшує якість життя і служить джерелом економічного зростання та соціального прогресу. В отриманні якісної освіти зацікавлена як особа, адже це дозволяє їй перейти на вищий щабель ієрархічної драбини, так і держава, що одержує кваліфікованих фахівців для всіх галузей народного господарства.

Система освіти розвинутих країн включає в себе широку мережу освітніх закладів різних ступенів, рівнів, форм власності, величезну кількість учнів, студентів, учителів, науково-педагогічних працівників, адміністративного та обслуговуючого персоналу. Вона пов'язана з іншими сферами діяльності, галузями, установами, організаціями, а також державою в особі державних інститутів. У сфері освіти безпосередньо або опосередковано перетинаються інтереси багатьох, якщо не всіх суб'єктів суспільних відносин, що, відповідно, вимагає їх узгодження, яке повинно здійснюватися через управління системою освіти.

Динаміка соціальних змін, що зумовлена глобалізацією та ринковою трансформацією економіки нашої держави, орієнтує її на європейські стандарти життєдіяльності населення. Це вимагає вироблення нових

механізмів державної політики в системі регулювання освітньої діяльності та їх теоретико-методологічне осмислення.

Розділ 1. Ретроспективний аналіз становлення й розвитку теорії та практики державного регулювання освіти

Необхідність державного управління освітою витікає з потреби забезпечення реалізації цілей державної політики в цій сфері, яка проявляється через функції державного управління. «Управління – це елемент, функція організаційних систем, що забезпечує збереження певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізації програми, цілей діяльності» [1].

Однією з функцій державного управління є державне регулювання. Державне регулювання реалізується через механізми, форми, методи та інструменти державного регулювання, які постійно змінюються разом із розвитком суспільства.

Термін «регулювання» у західній економічній літературі має два значення. У широкому розумінні слова він ототожнюється з державним втручанням взагалі, у вузькому – здебільшого з адміністративно-правовою регламентацією будь-якої діяльності. Засадні принципи методології державного регулювання економіки обґрунтував англійський економіст Джон М. Кейнс в книзі «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей», що стали основою для розробки зарубіжними та вітчизняними дослідниками державної економічної політики [1].

Огляд сучасних досліджень та публікацій з питань теорії та практики державного регулювання освіти свідчить про недостатню увагу до цих проблем, відсутність системного підходу до розробки механізму державного регулювання освіти. Наявні дослідження зачіпають, головним чином, питання що стосуються організації та регулювання навчального процесу, управління системою освіти, державного регулювання післядипломної освіти.. Проблемам формування та розвитку стандартів освіти США присвячені роботи У. Бартеля, У. Беккера, Дж. Коулмена, М. Уотса, Дж. Хекмана, К. Херберна (США), управління системою сучасної освіти, джерела її фінансування в окремих країнах досліджували такі науковці як К. Хюфнер, Б. Кем, К. Шнітцер (Німеччина), У. Келлі, Д. Маклін, М. Шаток (Великобританія), А. Зідерман (Ізраїль), Х. Акабаяши Х. Такеуті (Японія) та інші.

Актуальність дослідження методів та інструментів державного регулювання освіти в сучасних умовах ринкової економіки визначається як практичними задачами реформування освіти та використання її потенціалу для інтелектуалізації економіки, інноваційного розвитку виробництва та підвищення його інвестиційної привабливості, так і вимогами теорії, що потребує обґрунтування методологічного

інструментарію та застосування комплексного підходу до розробки механізму регулювання освіти.

Сутність поняття «державне регулювання системи освіти» не має чіткого визначення в зарубіжній та вітчизняній економічній науці. На нашу думку, державне регулювання системи освіти – це цілеспрямована організація діяльності держави щодо формування та розвитку національної освіти, що включає чітко структуровану, логічно послідовну сукупність форм, методів та інструментів впливу, спрямованих на досягнення цілей державної політики в сфері освіти» (розроблено авторами).

Держава – специфічна політико-територіальна організація, що забезпечує узгодження інтересів груп населення, а відповідно – єдність і цілісність суспільства, яка виникла на певному етапі його розвитку. Хоча вольова складова державного управління має велике значення, проте можливості регулятивної діяльності держави мають певні межі. І на різних етапах розвитку країни роль державного регулювання видозмінювалася.

Всі види і можливі варіанти цивілізацій(за А. Тойнбі) чи формацій (за К. Марксом) не могли обходитися без вироблення та передачі знань попередніх майбутнім поколінням. Зміст, процес та форми навчання наступних поколінь – відповідним чином побудована система освіти та механізм державного її регулювання – результат безперервної еволюції системи освіти разом із зміною системи управління суспільством [3].

У процесі генезису кожному окремому етапу розвитку цивілізації відповідала відповідним чином побудована та удосконалена освітня система, що забезпечувала потреби суспільства в освітніх послугах (рис. 1).

У первісному суспільстві (35–40 тис. років до нашої ери) освіти як системи не існувало. Освітня діяльність була зорієнтована на повсякденні завдання, пов'язані з виживанням, важкою боротьбою за існування і спрямована на передачу життєвого досвіду від покоління до покоління.

Історично першою впорядкованою формою організації додержавного суспільства стала родова община. Рід був одночасно найдавнішим соціальним інститутом і найпершою формою організації суспільства. Ні професійних управлінців, ні особливих органів примусу, ні інститутів освітньої діяльності не існувало. Функцію регулювання системи освіти виконувала рада старійшин племені – найстарші та найбільш мудрі представників племені, які акумулювали знання, вміння та навички, відбирали ті, що були необхідні для виживання, трансформували їх та передавали у вигляді традицій, звичаїв, норм поведінки. Тобто тут були представлені всі характерні риси системи регулювання: політика, механізм – форми, методи, інструменти (див. рис. 1.1).

Рис. 1.1. Елементи регулювання освіти в період родової общини

Джерело: розроблено авторами

Але з періодом розвитку родоплемінної общини пов'язане становлення освітньої діяльності як окремої, специфічної сфери соціального буття, основною функцією якої стає спеціалізована передача життєвого досвіду.

Історично практика свідомого управління соціальними процесами, державного регулювання освітньої діяльності виникла з зародженням державності, виникненням на межі IV–III тис. до н. е. стародавніх цивілізацій.

Удосконалення знарядь праці, розширення виробництва їх з металу, поділ виробничої сфери на сільське господарство і ремесло, виробництво додаткового продукту створили економічні умови для виникнення держав. Перші з них утворилися на Стародавньому Сході (Єгипет, Межиріччя, Стародавній Китай, Індія).

Державі потрібні були кваліфіковані будівельники, архітектори, ювеліри, управлінці, розвиток релігії та її зростаючий вплив привели до того, що храми стали першими осередками освіти, а жерці – монополістами в цій сфері. Складні форми трудової діяльності вимагали і довготривалого й планомірного навчання. Все це стимулювало розвиток освіти. Поступово виникли писемність, початки математики, астрономії та прикладних наук.

В перших державах Давнього Сходу завершився процес становлення держави, формування освітньої системи як самостійної сфери діяльності та системи державного регулювання освіти. Державну політику в сфері освіти можна охарактеризувати як формування «релігійно-корпоративної освіти патріархально-державної спрямованості», яка була зорієнтована на підготовку члена тієї чи іншої соціальної групи [4].

Найважливішою метою її регулювання було **задоволення потреб держави в кваліфікованих спеціалістах, управлінцях різного профілю, що стимулювало розвиток освітньої підготовки управлінців та еліти.** Тому давньосхідна система освіти готувала або представників соціально-статусних груп, або спеціалістів у певних галузях знань та практичної діяльності (рис. 1.2).

Дана політика в сфері освіти реалізовувалась через механізм впливу на освіту – різноманітні форми, методи та інструменти. В той час вже існувала потреба в аналізі: скільки необхідно управлінців, чиновників, збирачів податків, писарів, будівельників, архітекторів; де побудувати школи; кого та як учити – створювались навчальні програми на основі релігійних норм та станово-корпоративних стандартів; процес навчання контролювався державними чиновниками, тобто в наявності були основні форми державного регулювання.

Норми станово-сімейної освіти, основу якої становила патріархальна сім'я (дані відносини переносилися також на соціальні групи, державу), були закріплені в нормативно-правових документах Давнього Сходу – Законах Хаммурапі (1750 р. до н.е.), Книзі притч царя Соломона (початок I тис. до н.е.) індійській Бхагавадгіті (середина I тис. до н.е.) та інших.

Для реалізації відповідних потреб держава використовувала інструменти регулювання системи освіти: стандарти корпоративної освіти, релігійні норми, за якими рівень освіти визначався майновими та становими характеристиками людей, а платний характер шкільної освіти робив її практично недоступною для переважної більшості населення, виникли школи як основний інститут освіти, причому з поділом на нижчий і вищий рівні.

Організатором освіти виступали держава, храми, сім'я, громади жителів, однак домінування якоїсь із структур не було. При значному впливі як держави, так і церкви, наявності державних і церковних шкіл, освіта в більшості шкіл була приватною (див. рис. 1.3).

Антична система освіти(хронологічно охоплює першу половину I тис. до н.е. – першу половину I тис. н.е.) функціонувала як централізовано керована державою система підготовки спеціалістів для державних потреб. Управління освітою знаходилось в руках держави, громади, муніципальної влади, а не було справою приватної ініціативи корпоративної групи. Домінували державні форми освітньої діяльності, в

суспільній свідомості вони розглядались як більш ефективні і відповідні потребам суспільства і людини. «Світло хорошої школи, – підкреслював Квінтіліан, – краще, ніж самотність сім'ї» [4].

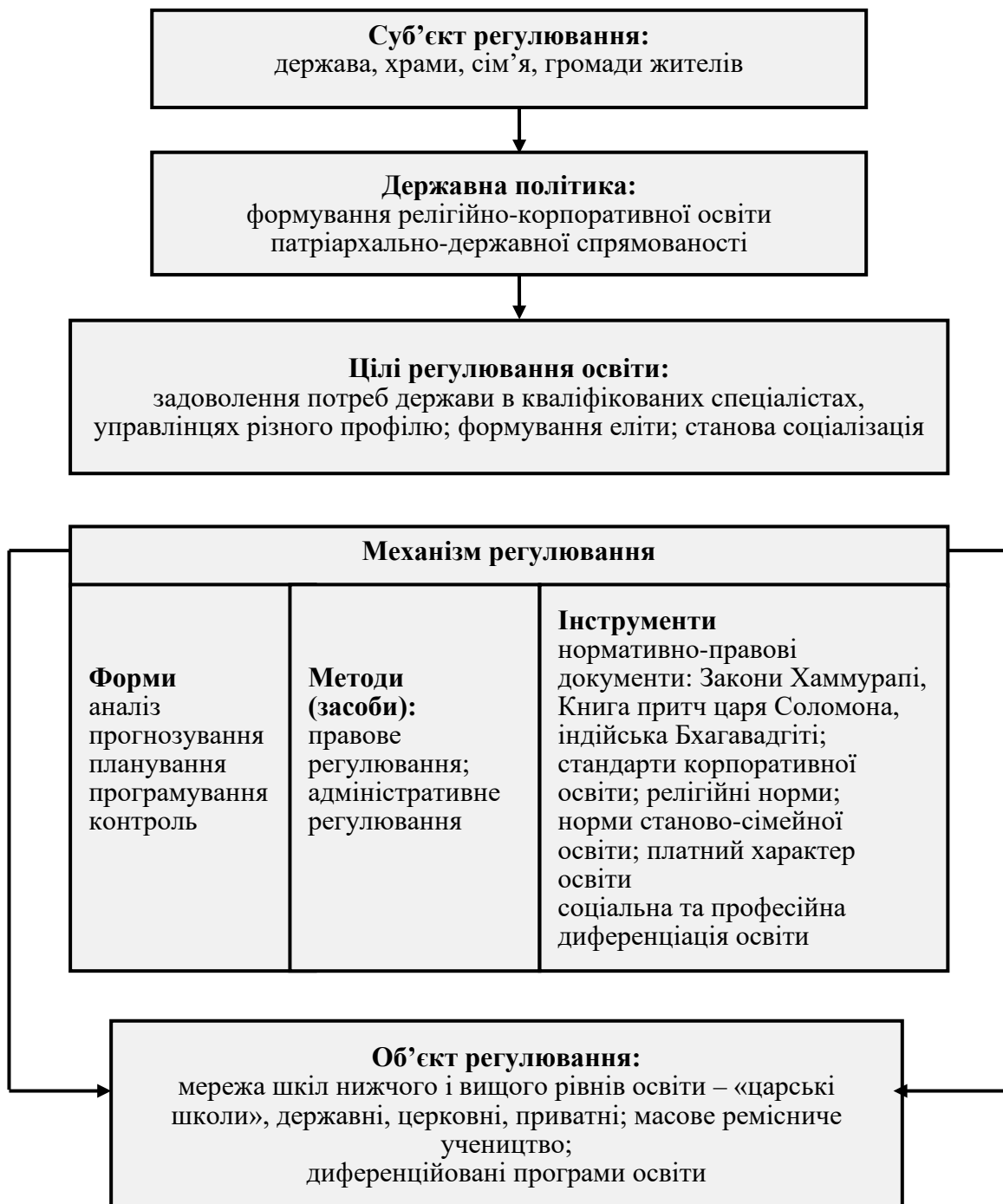

Рис. 1.2. Державне регулювання освіти в перших державах Давнього Сходу

Джерело: розроблено авторами

Державна політика в сфері освіти була спрямована на формування всебічно розвинених громадян, корисних для суспільства та навчених для виконання своїх громадянських обов'язків по управлінню, захисту, життєзабезпеченню своєї держави. Сформулював її Платон вказуючи, що головне завдання освіти та виховання – це **«зробити досконалим громадянина, що вміє справедливо підкорятися чи керувати»** [5]. Якщо це завдання співпадало із завданням гармонійного розвитку людини, то останнє ставало метою освітньої діяльності (рис. 1.4).

З цієї мети впливали цілі регулювання освіти: формування громадянина під керівництвом громадсько-державних структур, рівність освіти, відсутність її жорсткої станової диференціації. Оволодіння освітою сприймалось як невід'ємне право (і обов'язок) всіх громадян (позбавлення освіти вважалось найтяжчим покаранням).

Об'єктом державного регулювання освіти в Стародавній Греції та Римі була не мережа закладів, а система освіти, функціонуюча на основі цілей, принципів, яка включала три рівні навчальних закладів. Формування механізму державного регулювання набуває системного характеру: аналіз, планування, програмування. Платоном навіть був розроблений проект загального обов'язкового навчання дітей усіх громадян, як мінімум – трирічного, це повинно було дати початкові знання усім мешканцям країни. Освіта здійснювалася в рамках певних загальних канонів, програм [5].

Фінансування державними та муніципальними органами шкіл для вільних громадян, державне опікування освітою, загально визнана рівність доступу до державно-громадської освіти усіх громадян, всеохоплююче громадське державне виховання давали рівні можливості людині (громадянину) в отриманні освіти. Професійна ж спеціалізація здійснювалася, в основному, в рамках учеництва. Але такі інструменти державного регулювання освіти як соціальні обмеження для бідняків і рабів, гендерні обмеження для жінок в освіті, що ґрунтувались на забороні, обмеженнях, диференціації не давали можливості реалізувати державну політику в сфері освіти та досягти цілей всебічного розвитку громадянина, рівності в одержанні освіти (див. рис. 1.4).

Формулюючи мету освітньої діяльності, тогочасні філософи випередили свій час. Хоча філософія в Стародавній Греції була активною складовою життя держави, впливаючи на виховання, освіту, політику, а державна форма правління – демократія, але це – рабовласницька демократія, відповідно до цього був сформований механізм регулювання освіти. В античний період були вироблені основні цілі, принципи, рівні системи освіти, методи та інструменти її державного регулювання, які в подальшому лише ускладнювалися, модифікувалися та оновлювалися.

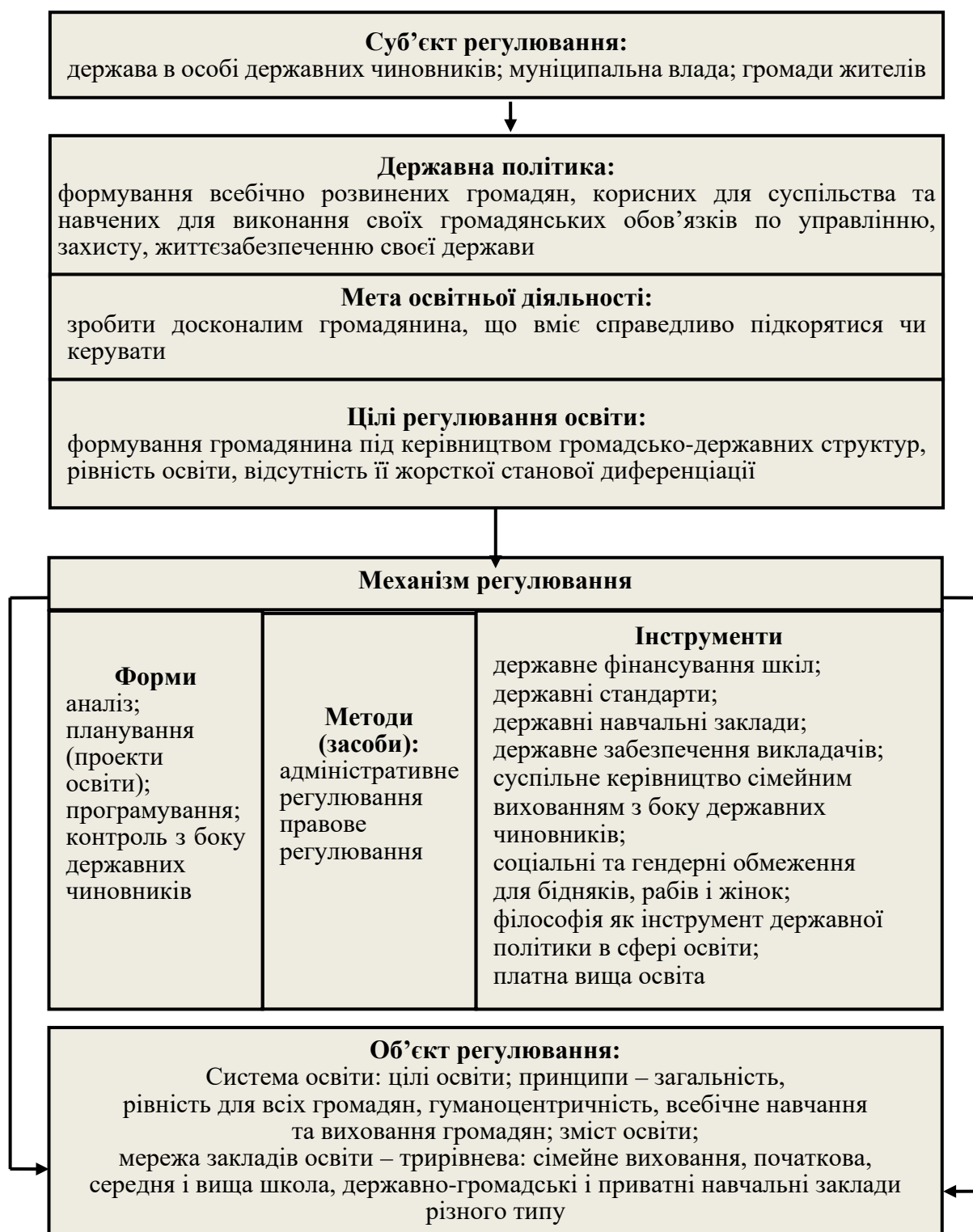

Рис. 1.4. Механізм державного регулювання античної системи освіти

Джерело: розроблено авторами

Візантія стала своєрідним переходом від античної цивілізації до середньовічної (IV–XV століття), поєднуючи найкращі риси обох

історичних форм розвитку європейської цивілізації. Ці особливості наклали свій відбиток на державне регулювання сфери освіти (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Механізм регулювання системи освіти Візантії

Джерело: розроблено авторами

Основними суб'єктами державного регулювання освітнього процесу були держава та церква, що розподілили свої сфери впливу в цій справі відповідно до своїх функцій у суспільстві. Державна влада в особі імператора та вищих чиновників здійснювала загальне керівництво освітнім процесом, розробку напрямів діяльності освіти, мала свою мережу шкіл, якими безпосередньо управляла та регулювала їх діяльність. Мета освітньої діяльності в Візантії являла собою симбіоз античного ідеалу всебічно розвиненої освіченої особистості та християнсько-православного світогляду. Як інструменти державного регулювання освіти застосовувалось державне фінансування вищої освіти; соціальні обмеження для отримання освіти вищих рівнів, яка була доступна тільки для світської та церковної верхівки; обмеження матеріального характеру на початкову освіту, оскільки навчання було платним; підпорядкування шкіл та вищих навчальних закладів державі в особі імператора. Вища освіта повністю знаходилась в руках держави, викладачі вищої школи вважалися державними службовцями та отримували платню від імператора. Викладацька діяльність вчителів початкової та середньої школи обмежувалась ліцензіями, які вони отримували від державних органів, що давало можливість останнім контролювати весь навчальний процес [6] (див. рис. 1.5).

Церква займала провідне місце в системі освіти як законодавець норм, цінностей, змісту освіти, освітніх стандартів на основі церковних канонів, фінансувала мережу своїх навчальних закладів, але їх було значно менше, ніж світських шкіл. Існувала велика кількість приватних навчальних закладів, які контролювалися і владою, і церквою в рамках своєї компетенції, отже церкві не вдалося досягти домінування

Контролюючі функції держави та обмеження на освіту розширились. Поширення освіти, особливо початкової, згладжувало соціальну диференціацію, але її рівень та якість залежали від станової належності того, хто її отримував. Система освіти функціонувала на основі комплексу станових цінностей, і формувала не громадянина (як у античні часи), а представника певного стану на основі жорстких соціокультурних нормативів. Вона виділяла вищі світські та церковні стани в суспільстві, піднімала їх над рештою населення. Це було кроком назад в порівнянні з античною системою освіти [4].

Особливостями середньовіччя (V – початок XV століття) є домінування релігійного світогляду в державній політиці, ідеології, суспільному житті, культурі, освіті (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Схеми регулювання освіти в період середньовіччя в Європі

Джерело: розроблено авторами

В Європі довгий час церковні школи взагалі були єдиним елементом системи освіти. Церква їх фінансувала та використовувала для реалізації своєї політики. Лише у XII столітті у великих містах з'явилися перші світські школи – гільдійські та цехові школи, що давали своїм учням загальноосвітню підготовку та пізніше перетворилися на міські початкові школи, що утримувалися на кошти міського самоврядування (магістрату).

Та й ті спочатку функціонували під жорстким контролем церкви, проте поступово відвойовували для себе право самостійно складати навчальні програми, тобто ці навчальні заклади стають об'єктом регулювання муніципальних органів, які їх фінансують та розробляють освітні стандарти [7]. Виникнення світських шкіл та університетів було прогресивним явищем, оскільки руйнувало монополію церкви в освіті (див. рис. 1.6).

Як інструменти для реалізації своєї політики церква використовувала: церковні догми; релігійні канони; статuti монастирських шкіл; регламентація програм, форм навчання; розробка стандартів – встановлення переліку необхідних знань, формалізація іспитів; релігійні норми та орієнтири для кожного стану; соціальні та станові обмеження; гендерні обмеження для жінок; ліцензування викладацької діяльності. У 1219 році папа Гонорій III видав декрет про ліцензії на право викладання, яка видавалась після іспиту.

Епоха Відродження є переходом від Середньовіччя до Нового часу. Великі наукові та географічні відкриття, винайдення книгодрукування, розвиток торгівлі, економіки, управління, військової сфери викликали практичні потреби суспільства в кваліфікованих кадрах, нових професіях. Вони стали поштовхом до розвитку нових типів освітніх закладів, змісту освіти, удосконалення інструментарію її регулювання. Великі зміни сталися і в суб'єктності регулювання освітньої сфери – церква поступово втрачала монополію на організацію освіти, фінансування, управління нею. Державні структури, міське самоврядування, громади створювали свої школи, якими керували місцеві та державні структури влади, утримували за свої кошти. В містах такі школи (їх називали латинськими) виходили з-під церковного управління взагалі. Вчителі цих шкіл стають менш залежними від церкви, отримуючи платню від громади (рис. 1.7).

Чітко визначилась трирівнева структура системи освіти, на основі якої побудована сучасна структура: початкові школи, які давали елементарну освіту, навчальні заклади підвищеної загальної освіти (гімназії, коледжі) та вищі навчальні заклади. Зменшилась соціальна диференціація в отриманні освіти, гендерні обмеження (жінкам дозволяють отримувати початкову освіту), в основному, завдяки розвитку масової міської школи та широкому використанню недільних шкіл (див. рис. 1.7).

Рис. 1.7. Особливості регулювання освіти в епоху Відродження

Джерело: розроблено авторами

Однак церква залишалась основним суб'єктом регулювання освіти: переважна більшість шкіл залишалася під контролем церковних структур та фінансувались нею; основна маса вчителів були церковно-служителями, яких вона утримувала; призначення вчителів у громадські школи здійснювалося з дозволу церковних органів; релігійні догмати складали основу навчання.

Інструментами державного регулювання системи освіти були такі:

- станова диференціація – діти представників різних станів училися в окремих закладах початкової освіти і школах повної загальної освіти;
- матеріальні та соціальні обмеження в отриманні вищої освіти для представників нижчих класів – дуже висока плата за навчання в навчальні заклади підвищеного типу та вищі школи, обмеження для жінок – їм дозволялось відвідувати лише початкові школи;
- фінансування навчальних закладів (так званих латинських та недільних шкіл) за кошти державних структур, міського самоврядування, громади;
- встановлення нових стандартів, розробка навчальних програм;
- державні субсидії на навчання та пожертвування знатних сімей для обдарованих представників нижчих станів. (див. рис. 1.7).

Період XVI–XVIII століття в історії еволюції європейської цивілізації відомий як епоха Просвітництва, що був періодом переходу від феодального до індустріального суспільства, від дрібного приватного до мануфактурного виробництва. Радикальні зміни в економічному житті країн спричинили розширення функцій освіти в суспільстві, що привело до якісного зростання освіченості суспільства, зменшення соціальної диференціації в отриманні освіти.

Державні органи в багатьох країнах підтримують розширення освіти – створюються умови отримання більш якісної освіти для вищих верств населення і елементарних знань для нижчих верств, хоча фінансова підтримка освіти продовжувала залишатися незначною – фінансувалася в основному середня освіта привілейованих верств населення, формувалися специфічні національні риси в освітніх закладах повної загальної освіти (рис. 1.8).

Освіта повинна була дати реальні знання, необхідні для діяльності в сфері комерції, промисловості, далеких мандрівок, державної та військової служби. Ці потреби викликали практичні дії – формується широка мережа так званих сучасних шкіл – класична система чотирьох рівнів, які здійснювали професійну, практичну підготовку.

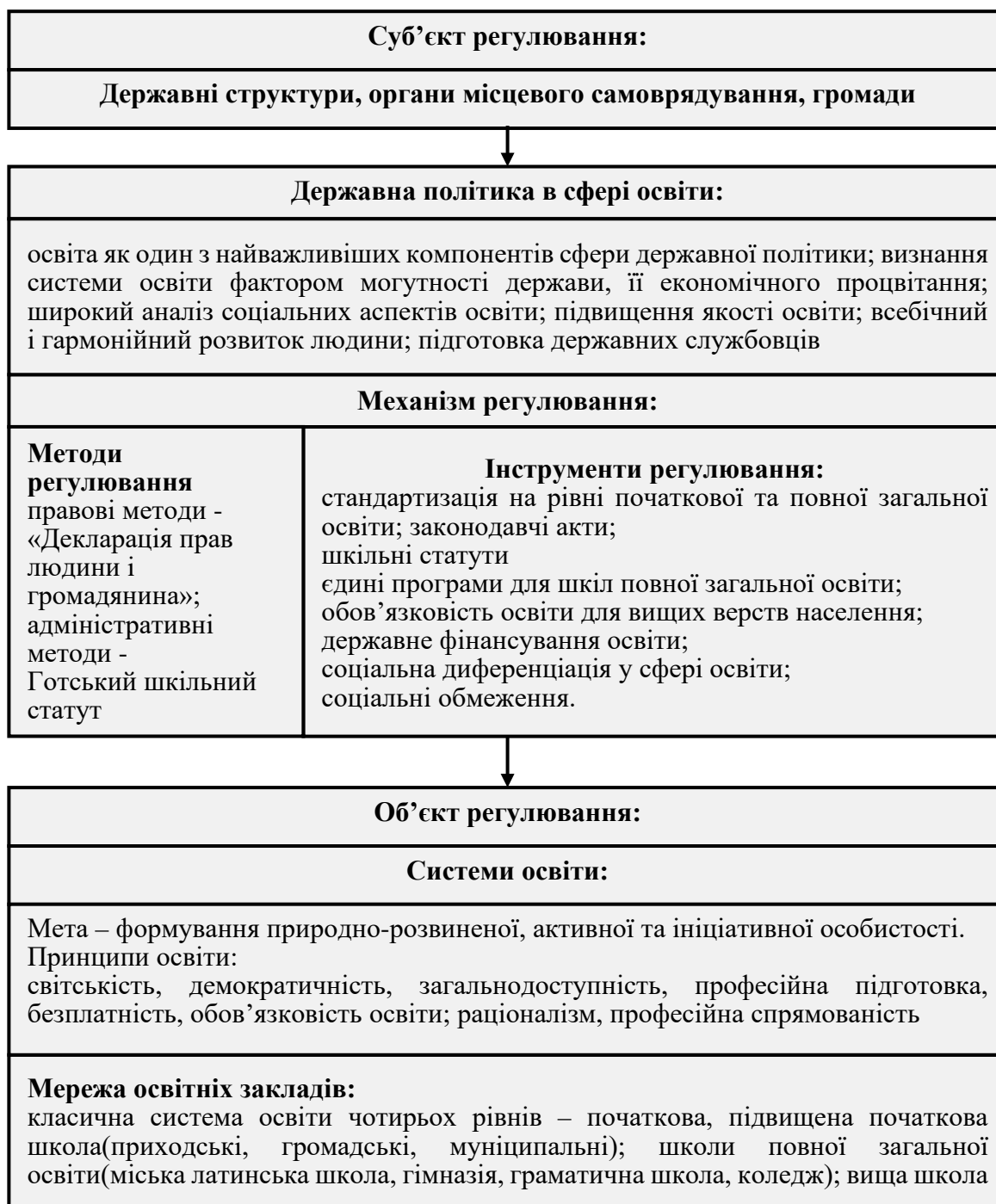

Рис. 1.8. Механізм регулювання системи освіти в епоху Просвітництва

Джерело: розроблено авторами

Система освіти *повністю виводиться з-під контролю церковних органів і контролюється державними структурами та органами самоврядування*, які в своїй практиці використовують методи регулювання: правові методи – як інструмент – законодавчий акт «Декларація прав людини і громадянина» офіційно проголосила

організацію загальної освіти, доступної всім громадянам і безплатної в тих частинах навчання, які потрібні всім людям без винятку, на практиці; адміністративні методи – як інструменти – шкільні статuti, наприклад, Готський шкільний статут для елементарної школи з трьома класами як системна розробка раціональної організації початкової школи.

З інструментів державного регулювання ще були відомі: державне фінансування освіти, в основному привілейованих верств населення; стандарти на рівні початкової та повної загальної освіти, єдині програми для шкіл повної загальної освіти; обов'язковість освіти для вищих верств населення; соціальна диференціація у сфері освіти; соціальні обмеження у повній загальній та вищій освіті (див. рис. 1.8).

На основі переосмислення і узагальнення результатів епох Відродження та Просвітництва протягом ХІХ ст. формується так звана класична система освіти.

Бурхливий розвиток науки і техніки породив у передових промислових країнах потребу у кваліфікованих кадрах, як інженерних, так і робітничих. Індустріальна промисловість встановлювала нові критерії соціального та культурного розвитку суспільства і забезпечувати його мала, перш за все, система освіти, спеціально організована в масштабах всього суспільства.

Принципові зміни в сфері масової освіти обмежили масштаби соціальної диференціації в її здобутті: протягом ХІХ століття у розвинених країнах було введено загальну обов'язкову безкоштовну початкову освіти, ліквідуються гендерні обмеження – виникають жіночі середні школи. Початкова освіта, яка протягом сторіч перебувала під контролем церкви, переходить до управління державою, хоча вплив релігії залишався значним довгий час. Створювалося багато різноманітних шкіл, курсів для дорослих (рис. 1.9).

Розширення функцій освіти і необхідність формування загально-національної системи освіти привела до значних змін у суб'єктах регулювання освітньої діяльності – відбувається радикальне розширення втручання держави в освітню сферу, що було пов'язано з необхідністю проведення загальнодержавної освітньої політики, без якої не могло розвиватися індустріальне суспільство. Це знайшло вираз у створенні національних систем шкільної освіти та прийнятті державного законодавства в цій сфері.

З 1880 р. початкова освіта в Англії стала обов'язковою, а в 1891 р. – безкоштовною [40]. В об'єднаній Німеччині закон 1872 року про народну школу розширив освітні стандарти та відсторонив католицьку церкву від керівництва шкільною справою. У Франції безкоштовна й обов'язкова освіта для всіх дітей віком від 6 до 13 років була введена законами 1881 і 1882 рр. В Росії закон про обов'язкову початкову освіту

був прийнятий лише при радянській владі. У США безкоштовна, хоч і не обов'язкова початкова освіта існувала вже в кінці XIX ст. майже у всіх штатах, але масово неписьменним було «кольорове» населення і значна частина нових емігрантів [8].

Рис. 1.9. Схема державного регулювання класичною системою освіти

Джерело: розроблено авторами

Ідея загальної обов'язкової освіти зустріла опір панівних соціальних груп (а саме їх представники практично реалізовували освітню політику через органи державної влади), що привело до створення в рамках масової початкової освіти двох стандартів: масова початкова школа, яка давала утилітарну практичну підготовку для більшості людей, адаптувала їх до соціальних реалій в дусі конформізму та політичної лояльності, та середня і вища освіта, яка давала різносторонню підготовку як практичного, так і загальнокультурного характеру (включаючи і класичну, і природничу, і соціально-політичну освіту) і формувала національну еліту, соціальних лідерів. Наразі для більшості населення середня освіта була закрита і малодоступна з двох причин: по-перше, висока платня обмежувала доступ до неї більшості вихідців з нижчих верств населення; по-друге, відсутність змістовного зв'язку між масовою початковою та середньою школою не давало змоги без додаткової підготовки продовжувати здобуття освіти. Отже, саме відірваність середньої школи від масової початкової стала в XIX століття основною ознакою соціальної диференціації в системі освіти.

Протягом XIX століття сформувалися дві основні системи державного управління освітніми процесами. Жорстко централізована система Пруссії та Франції, де всі навчальні заклади взагалі вважалися державними, вчителі початкових шкіл мали статус державних службовців і призначалися урядовими структурами. Ініціатива усіх шкільних працівників була дуже обмеженою, оскільки основні рішення приймалися на державному рівні і були обов'язковими для виконання. За дотриманням існуючих норм і стандартів слідкувала досить розгалужена система державної шкільної інспекції, загальне керівництво здійснювало міністерство освіти [9].

У США і Англії формувалася державно-громадська, автономістська система шкільної освіти. При ній державні структури лише координували загальнонаціональну шкільну політику, самі ж школи функціонували на основі самодіяльності територіальних громад. Безпосереднє управління школами здійснювали вибрані громадою ради, шкільні комітети, а також значною мірою – місцеві структури самоврядування. Впродовж XIX ст. в англосаксонських країнах закладались традиції шкільного самовря-дування з відсутністю жорсткої державної стандартизації освіти, а відтак широким різноманіттям організаційних форм, програм, шкіл [9] (табл. 1.1).

Хоча участь державних структур в управлінні освітою в різних країнах була різною, формування національних систем освіти та шкільного законодавства означало реальну інституціоналізацію шкільної освіти як сфери державної діяльності та державного управління. Одним з найбільш помітних результатів цього процесу стала секуляризація шкільної освіти

і поступове витіснення церкви як її суб'єкта. Загальним правилом стало створення світських учбових закладів під контролем держави чи місцевого самоврядування. У більшості розвинених країн церква була законодавчо відокремлена від школи, аби не конкурувати з державою.

Таблиця 1.1

Порівняння централізованої та децентралізованої систем державного управління освітою

Країна, в якій сформувалась система	Централізована	Децентралізована
	Пруссія Франція	Англія США
Період формування	1742–1870	1820–1910
Суб'єкт регулювання	Держава в особі міністерства освіти	Органи громадського самоуправління
Інструменти регулювання	Стандартизація програм, форм навчання; норми, нормативи; державне фінансування	Визначення загальної політики, державне замовлення
Функції регулювання	Нормативна (регламентуюча), контролююча, економічна	Цільова, координаційна, економічна
Типи навчальних закладів за формою власності	Більшість державних або під контролем держави	Більшість приватних
Джерело фінансування системи освіти	Держава, церква, місцева влада (землі)	Кошти приватних осіб

Джерело: розроблено авторами на основі [8]

Маючи спільні цілі і принципи організації, системи освіти індустріальної епохи досить різноманітні, оскільки виникали у різних економічних, соціальних та культурних умовах.

Дослідження та критичне переосмислення досвіду країн щодо регулювання системи підготовки кваліфікованих кадрів за кількістю, напрямками підготовки (галузями знань), професіями та спеціальностями з метою збалансування пропозиції спеціалістів (випуску студентів вищим навчальними закладами) та попиту на них (потреб національного господарства в кадрах) за умов планової та ринкової моделей економіки представляє певний інтерес. Тому нами розглянуто механізм планування обсягів і структури підготовки спеціалістів в СРСР (Українській РСР) та досвід США щодо розробки прогнозів підготовки та використання робочої сили з метою зменшення диспропорцій між попитом і пропозицією фахівців на ринку праці.

Деформація структури підготовки кадрів в системі вищої освіти СРСР склалася ще в 40–60-і роки ХХ століття. Наприклад, випуск інженерів у СРСР перевищував такий самий показник у США втричі, тоді як обсяги промислового виробництва в СРСР складали 48% від обсягів США. Взагалі питома вага студентів інженерно-технічного напрямку складала в СРСР 44% від їх загальної кількості, в той же час у США – 12,3%, Великобританії – 14,4%, Франції – 4,6%, Японії – 20,1% [10]. Але висока насиченість галузей промисловості фахівцями інженерно-технічного профілю не стимулювала підвищення продуктивності праці, економічного зростання, техніко-технологічних змін в галузях промисловості та покращення якості й оновлення випущеної продукції. Аналогічна ситуація спостерігалась і в сільському господарстві: у 1989 році в СРСР для цієї галузі було підготовлено 74,1 тис. осіб фахівців, а у 1987 році в США – близько 15 тис. осіб (майже вп'ятеро менше), в той же час загальний обсяг продукції сільського господарства в СРСР складав 64% обсягу США (Фонди Радянської доби та періоду Незалежності. Держкомстат України, 1980–1991).

Порівнюючи структуру підготовки фахівців вищими закладами США та Української РСР за основними напрямками підготовки в 1980 та 1985 роках, можемо спостерігати наступне: в Українській РСР, як і в усьому СРСР, найбільшу частку серед усіх випускників закладів вищої освіти складали спеціалісти в галузі промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку – 43,9 в 1980 році та 46,2% в 1985 році, а в США – відповідно 3,5 та 5,7%, тобто насиченість спеціалістами цього напрямку підготовки в УРСР була в 8,1 в 1980 році та 12,5 разів в 1985 році вищою, ніж в США. Питома вага випускників за напрямом «сільське господарство» в СРСР була вищою у 6,3 рази у 1980 році та в 6,8 разів у 1985 році, хоча за розвитком сільського господарства Радянський Союз значно поступався США. Зате частка випускників вищих навчальних закладів за напрямом «освіта, мистецтво та кінематографія» в Україні була в 2,9 рази нижчою, ніж у США [11] (табл. 1.2).

Така структура підготовки кваліфікованих спеціалістів була зорієнтована на забезпечення фахівцями галузей важкої промисловості, особливо оборонного комплексу, а не населення товарами народного споживання й відповідала структурі планового народного господарства – переважний розвиток виробництва продукції «групи А».

В умовах державної планової економіки обсяги підготовки фахівців з вищою освітою були визначені завданнями державного плану економічного та соціального розвитку країни. План розроблявся з урахуванням демографічних прогнозів, раціонального використання трудових ресурсів країни, оптимізації структури сукупної робочої сили, а тому під час розробки річних і п'ятирічних планів здійснювалось

комплексне планування підготовки спеціалістів і кваліфікованих робітників з урахуванням балансу трудових ресурсів.

Таблиця 1.2

Структура випуску спеціалістів вищими закладами США та Української РСР за основними напрямками підготовки (%)

Випущено спеціалістів, із вищих навчальних закладів, з них із закладів:	Українська РСР		США	
	1980 рік	1985 рік	1980 рік	1985 рік
промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку	46,2	43,9	5,7	3,5
сільського господарства	8,8	9,6	1,4	1,4
економіки та права:	9,9	10,4	4,5	6,2
охорони здоров'я, фізичної культури та спорту	6,7	6,9	4,6	5,6
освіти, мистецтва та кінематографії	28,5	29,2	83,8	83,3

Джерело: розроблено авторами на основі [11]

Розрахунки потреби у фахівцях пов'язувалися з плановими техніко-економічними показниками розвитку відповідної галузі: обсягом виробництва, чисельністю працівників, зростанням рівня продуктивності праці, упровадженням нової техніки та наукової організації праці, обсягом капітального будівництва, розвитком науки, культури, сфери обслуговування тощо.

Проекти планів підготовки фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою готували союзні республіки, міністерства і відомства СРСР, що мали в своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади. Вони включали показники прийому до вишів та випуску з них молодих фахівців. Ці показники затверджувалися як в цілому, так й окремо за формами навчання (денне, вечірнє і заочне) в розрізі союзних республік, міністерств і відомств СРСР за погодженням з Держпланом СРСР та Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, яке повинно було забезпечити раціональні пропорції в підготовці кадрів за кожною спеціальністю відповідно до потреб підприємств та установ країни у відповідних фахівцях [10].

План прийому розроблявся на основі додаткової потреби у фахівцях. Випуск фахівців планувався за кожним календарним роком на основі чисельності студентів на відповідних курсах, кількості зарахованих до вишів студентів у запланованому періоді й можливого відсіву студентів, який визначався на основі статистичних даних про вибуття за минулі роки з урахуванням заходів щодо його скорочення.

Планування прийому і випуску фахівців велося по групах спеціальностей та окремими спеціальностями. На основі зведених

показників ради міністрів союзних республік, міністерства і відомства СРСР установлювали планові завдання підвідомчим вищим навчальним закладам за таким же самим принципом.

Державні завдання вищим закладам освіти з прийому студентів та випуску фахівців затверджувалися у законодавчому порядку, у відповідності з плановими показниками визначалося бюджетне фінансування. Для визначення потреби вищих навчальних закладів у бюджетному фінансуванні додатково розроблявся розрахунковий показник чисельності студентів за формами навчання на початок планового навчального року.

Ефективність системи вищої освіти за часів планової економіки визначалась, в першу чергу, тим, що підвищувався загальний освітній рівень нації, галузі народного господарства та регіони забезпечувалися фахівцями відповідного профілю, а молодим спеціалістам було гарантоване працевлаштування за отриманою спеціальністю після закінчення вищого навчального закладу та соціальні пільги. Але поряд з позитивними моментами, система планової підготовки кваліфікованих спеціалістів та їх централізований розподіл, мали приховані недоліки й суперечності, які значно пізніше проявилися у вигляді дисбалансу між попитом і пропозицією фахівців на ринку праці та появою структурного безробіття. Основними з них були такі:

1. Деформація структури підготовки кваліфікованих спеціалістів з вищою освітою – переки в сторону технічних спеціальностей.

У 1990 році частка випускників вищих навчальних закладів промислового профілю Української РСР складала більш, ніж третину – 41,5% загального випуску, причому за 40 років (1950–1990) вона зросла в 2,42 рази, питома вага підготовлених фахівців за галузевою групою «Освіта» зменшилась вдвічі в 1950 році 60,40%, а в 1990 році – 33,11%, частка ж випускників за напрямом «Економіка і право» збільшилась вдвічі від 5,22% в 1950 році до 10,38% в 1990 році [12] (табл. 1.3).

2. Недосконалість системи планування кількості спеціалістів, потрібних суспільству, та їх використання.

Планова система вищої і середньої спеціальної освіти СРСР була зорієнтована на все більше зростання кількості підготовлених кадрів, тоді як, за оцінками економістів, їх питома вага у сукупній робочій силі не повинна була в ті часи перевищувати 20%. Тому в 1989 році понад 5,5 млн. дипломованих фахівців працювало на посадах, що не вимагали такого рівня підготовки, з них 733,6 тисяч спеціалістів з вищою освітою (148,2 тисяч в Українській РСР). Одночасно кількість посад керівників та спеціалістів була зайнята особами, які не мали такого рівня підготовки [12] (рис. 1.10).

Таблиця 1.3

**Структура випуску спеціалістів вищими навчальними закладами
Української РСР за галузевими групами (1950–1990 рр.)
(Кігель, 1994)**

Напрями підготовки	1950 рік	1960 рік	1970 рік	1980 рік	1990 рік
Випущено спеціалістів вищими навчальними закладами, всього тис. осіб	33,9	67,0	127,2	148,1	135,9
з них із закладів: промисловості та будівництва, %	17,21	27,01	33,81	39,91	41,50
транспорту і зв'язку, %	3,20	5,97	6,05	6,28	5,15
сільського господарства, %	4,49	9,40	9,98	8,78	10,74
економіки та права, %	5,22	6,72	7,70	9,86	10,38
охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, %	8,71	8,66	5,90	6,68	6,33
освіти, %	60,40	41,79	27,75	27,62	33,11
мистецтва та кінематографії, %	0,84	0,45	0,94	0,88	0,96

Джерело: розроблено авторами на основі [12]

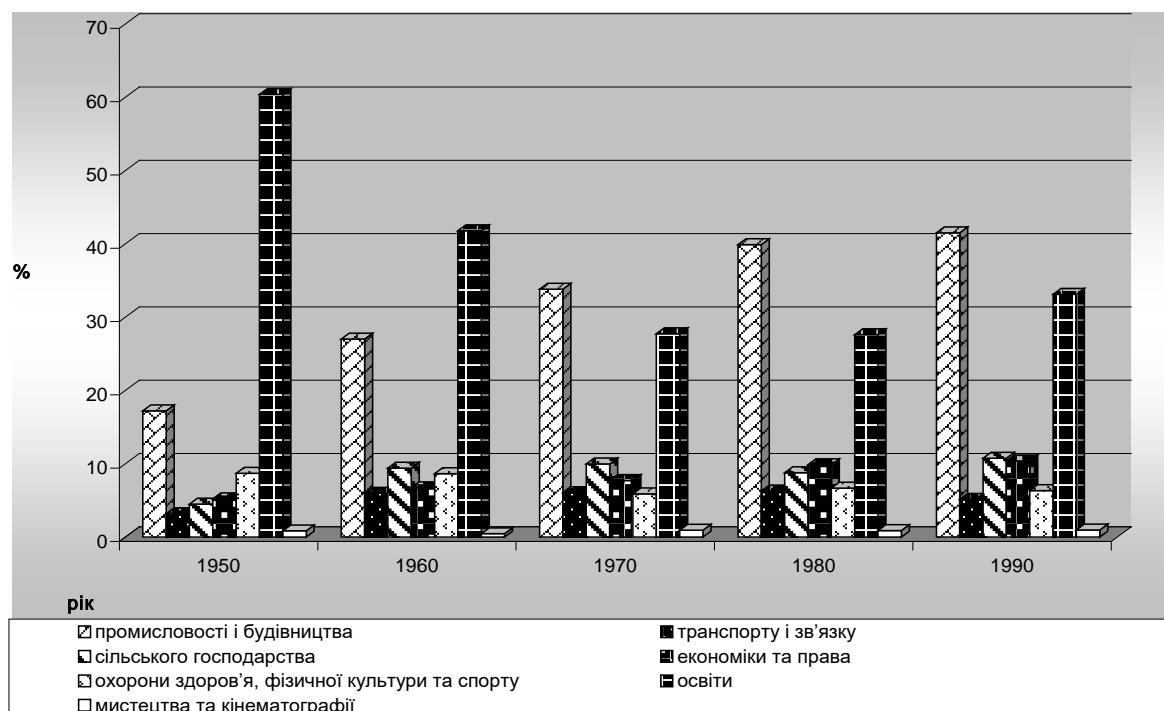

Рис. 1.10. Структура випуску спеціалістів вищими навчальними закладами Української РСР за галузевими групами (1950–1990 рр.)

Джерело: розроблено авторами на основі [12]

3. Надмірна централізація вищої освіти – переважний розвиток великих вищих навчальних закладів («гігантоманія» у вищій освіті як віддзеркалення процесу концентрації, централізації і монополізації),

відсутність конкуренції, певний відрив системи підготовки кадрів від реальних потреб життя, труднощі розподілу і працевлаштування випускників, різке збільшення працюючих не за фахом.

Суперечності планової системи підготовки спеціалістів поглиблювалися все далі в часи перебудови внаслідок впровадження нових економічних механізмів у діяльність підприємств,. Деякі радянські економісти пропонували перевести її на принципи господарського розрахунку, що, по суті, привело б до анулювання централізованого розподілу фахівців, наразі ще були також спроби якось пристосувати планову систему підготовки фахівців до нових економічних умов.

Директивними документами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, прийнятими у 1987–1990 роках, були внесені деякі зміни в порядок планування підготовки фахівців з вищою освітою та їх використання в народному господарстві зокрема, щодо прогнозування, планування та визначення обсягів й структури підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах та порядку їх розподілу на основі розвитку договірних відносин. Ці відносини встановлювалися між вищими навчальними закладами та виробничими підприємствами, організаціями, науково-дослідними установами щодо цільової підготовки фахівців і передбачали відшкодування частини витрат на навчання студентів з централізованих фондів міністерств та відомств, для яких і проводилася підготовка фахівців [10]. Однак договірні відносини між міністерствами і відомствами щодо підготовки спеціалістів так і не отримали підтримки, адже на початку 1990-х років внаслідок переходу до ринкових відносин змінилися соціально-економічні умови, які передбачали відмову від державного планування.

Отже, суттєвим фактором, який гальмував розвиток реформ в умовах переходу від планової до ринкової моделі економіки, була незабезпеченість стратегічних і пріоритетних галузей економіки фахівцями, структура та рівень підготовки яких відповідали б вимогам нової системи господарювання.

У ринковій економіці також існує проблема досягнення збалансованості між попитом на спеціалістів та їх пропозицією, виникають диспропорції на ринку праці та структурне безробіття. Вища освіта задовольняє потреби економіки у фахівцях часто із значним запізненням та й не завжди в потрібному обсязі та пропорціях, тому державне втручання в цю сферу є необхідним.

З метою вироблення зваженої державної політики щодо підготовки та використання висококваліфікованих кадрів в багатьох країнах започатковано складання прогнозів підготовки фахівців, в США це робиться з початку 60-х років.

Основними цілями, які ставилися федеральними органами щодо розробки прогнозів, були такі: визначення чисельності фахівців, яку повинна підготувати система вищої освіти для задоволення потреб економіки; зменшення рівня структурного безробіття, досягнення збалансованості між попитом на спеціалістів та їх пропозицією на ринку праці; оцінка можливостей розробки державних програм, які вимагають залучення кваліфікованих кадрів [13].

В процесі свого розвитку й удосконалення моделі прогнозування в США пройшли такі етапи:

1. В 60-х роках для складання прогнозів попиту на спеціалістів та їх пропозиції використовували дві моделі: модель з «фіксованим коефіцієнтом», та «ринкову» модель.

Особливостями першої моделі було те, що в ній за критерій розподілу працівників на сектори зайнятості взяли рівень освіти і професію, а також фактори, що впливають на їх вибір. Прогнозований попит на спеціалістів з боку кожного сектора зайнятості вважався функцією передбачуваних змін продукції та продуктивності праці в ньому. Прогноз пропозиції спеціалістів ґрунтувався на минулих та поточних тенденціях вибору освіти і професії особами, які вступають на ринок праці, незалежно від змін в оплаті праці.

Недоліком прогнозів, складених на основі моделі з «фіксованим коефіцієнтом» було те, що не було враховано можливостей заміщення однієї робочої професії на іншу та вплив заробітної плати на вибір професії, тому результати таких прогнозів не знайшли широкого застосування.

В «ринковій» моделі, навпаки, головним фактором впливу на попит і пропозицію спеціалістів, вважалася заробітна плата осіб певної професії (по відношенню до заробітної плати осіб альтернативних професій), але прогнози, складені на основі цих моделей, мали також свої вади: вони перебільшували роль ринкових факторів у прийнятті рішення про вибір професії, не враховуючи те, що, крім ринкових, на попит та пропозицію спеціалістів складний комплекс інших факторів [13].

2. З початку 70-их років при прогнозуванні потреб господарства в спеціалістах використовувалася третя модель – «часткового» або «прямого» прогнозування, яка полягала в тому, що, на основі аналізу статистичних показників, визначали тенденції змін чисельності спеціалістів певного сектора економіки, окремої галузі чи професійної групи, а потім здійснювали екстраполяцію цих тенденцій на майбутнє. При цьому проводився аналіз впливу факторів, які визначають зміни потреб господарства в спеціалістах, та їх прогнозування.

Статистичні дані одержувалися методом опитування працедавців щоб визначити їх думки про майбутні потреби економіки в спеціалістах,

що й було головним недоліком моделі, тому що на основі опитувань підприємців можна було скласти уявлення про тенденції зміни попиту і пропозиції на спеціалістів лише окремої галузі чи сектора економіки, але не національного господарства в цілому. Другим же недоліком моделі «прямого» прогнозування було те, що екстраполяція тенденцій змін чисельності спеціалістів на майбутнє не враховувала впливу макроекономічних факторів на попит в фахівцях, а отже, прогнози отримані на основі цієї моделі мали обмежений характер і не були точними [14].

4. Четверта модель прогнозів – «цільова» – мала найбільше практичне значення для вироблення рекомендацій і напрямів впливу на систему освіти, але ця модель була найбільш складною і працемісткою. Вона передбачала такі види діяльності, як: аналіз факторів (економічних та соціальних), які визначають зміну потреби господарства в спеціалістах, прогноз цих змін в майбутньому та вплив цих змін на потребу в спеціалістах [15].

Прогнози зайнятості спеціалістів в США, частіше всього, були або самостійними прогнозами використання спеціалістів різних професій та різного рівня освіти, або складовою частиною прогнозів структури робочої сили в цілому, які розроблялися Бюро статистики праці США. Наприклад, складений цією установою в 1970 році «Прогноз попиту на спеціалістів з вищою освітою та їх пропозиція до 1980 року» був прогнозом потреб господарства в спеціалістах за чисельністю й структурою у відповідності з передбачуваною в 1980 році моделлю економіки за умови збереження попередніх тенденцій. Його недоліком було те, що не враховувався вплив заробітної плати на попит і пропозицію спеціалістів [13].

Результати прогнозів попиту на спеціалістів та їх пропозиції в США, як і прогнозів робочої сили взагалі, не завжди відповідали дійсності. Головними недоліками, що знижували точність і практичну значимість прогнозів було те, що в них недостатньо враховувався вплив зміни державної політики США щодо окремих галузей, секторів економіки, особливості ринку праці, а також мотиваційні фактори, які впливають на поведінку особи під час вибору нею професії чи сфери діяльності, а також неповнота та обмеженість даних, на основі яких складались прогнози.

Хоча прогнози попиту і пропозиції спеціалістів, складені в 60–80 роках не були точними, вони внесли певний вклад в процес прийняття рішень, пов'язаних з підготовкою та використанням спеціалістів – зменшили ризики невизначеності й непередбачуваності в процесі розробки напрямів, форм та методів впливу держави в даній сфері економіки.

Методи і моделі прогнозування економічних показників в США постійно вдосконалюються, впроваджуються нові підходи. У сучасних

умовах широко використовується теорія економетричних моделей нобелівського лауреата Лоуренса Клейна, в основі якої лежить застосування екстраполяційних та факторних методів прогнозування економічних показників.

Перевагами цих моделей є те, що: по-перше, необхідною інформацією для прогнозування економічних результатів на основі екстраполяційних методів слугують тільки власні значення конкретного показника за попередні періоди; по-друге, застосування факторного методу прогнозування дозволяє виявляти та проаналізувати причинно-наслідкові взаємозв'язки між досліджуваним показником і показниками-факторами, і, на основі отриманих залежностей, вибудувати моделі та одержати прогнозні значення. Також в практиці прогнозування для аналізу і прогнозування параметрів економічного розвитку повсюдно використовуються складні інформаційні системи з сучасними засобами інформаційно-аналітичної підтримки в процесі збирання, аналізу даних, проведенні розрахунків, підготовці звітної інформації та пропозицій. Вся інформація в таких системах накопичується та обробляється в імітаційній моделі, що дозволяє виконувати багатоваріантні розрахунки на основі різних наборів сценарних впливів та порівнювати результати [14].

Прогнози можуть бути корисні, якщо вони коректно інтерпретуються, але їх не можна розглядати як абсолютно точне передбачення без можливих відхилень у визначенні майбутніх потреб. Ринок внесе свої, можливо, досить значні корективи – і до цього треба бути готовим. Отже, головне завдання в регулюванні системою освіти – це не відмова від розробки прогнозів, а вміння їх використовувати для попередження виникнення значних диспропорцій між пропозицією фахівців та попитом на них в умовах ринкової економіки.

Розділ 2. Досвід державного регулювання вищої освіти у зарубіжних країнах: моделі та інструменти

Сучасні системи освіти зарубіжних країн дуже різноманітні, що викликано як особливостями історичного розвитку, так різним підґрунтям, на якому вони будувались. Також різноманітні й форми, методи та інструменти державного впливу на систему освіти. Узагальнюючи світовий досвід, можна відмітити, що в практиці зарубіжних країн історично сформувалися такі організаційні моделі управління освітою, як централізована, децентралізована та федеративна, які мають відмінності у розподілі повноважень щодо ухвалення рішень між рівнями державного управління.

Для *централізованої моделі* є характерним зосередження владних повноважень та концентрація прав ухвалення рішень на верхньому рівні організаційного управління системою освіти (уряд та відповідне

міністерство). Така модель управління використовується в Італії, Іспанії, Греції, Португалії, Люксембурзі, Франції. Особливостями *децентралізованої моделі* управління освітою є передача або делегування відповідальності за ухвалення рішень, і, відповідно до цієї відповідальності, делегування прав на нижні рівні управління (наприклад, в США, Великобританії, Канаді). Окрему групу утворюють *федеративні системи вищої освіти*, де на державному рівні організаційна модель управління освітою – децентралізована, але на рівні окремих земель – централізована (Німеччина, Китай, Індія) [9; 16].

У сфері державного регулювання системи освіти умовно виділяють дві основні моделі ринкової спрямованості – це *соціально-орієнтована та ліберальна*. Головним критерієм такого поділу є ступінь втручання держави в сферу освіти. Перша модель має місце в таких країнах ОЕСР, як Франція, Греція, Італія, Іспанія, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Данія, Швеція, Швейцарія та країнах з перехідною економікою, друга – в США, Великобританії, Канаді, тощо (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Порівняльна характеристика моделей державного регулювання системи освіти ринкової спрямованості

Характеристики	Соціально-орієнтована	Ліберальна
1	2	3
1. Організаційна система управління освітою		
1.1. Організаційна модель управління освітою	Централізоване управління освітою, при якому контрольні та керівні функції виконує Уряд через Міністерство освіти чи інший подібний до нього орган або федеративний орган в межах країни	Децентралізоване управління освітньою системою – відсутній єдиний орган, що контролює і координує розвиток вищої освіти по всій території
1.2. Розподіл повноважень щодо ухвалення рішень	На верхньому рівні управління зосереджені владні повноваження та сконцентровані права ухвалення рішень	Передача владних повноважень та відповідальності з центру у регіони, з регіонів – на місця
1.3. Рівень самостійності суб'єктів освіти	Вищі навчальні заклади не є самостійними суб'єктами освіти, обмеження автономії університетів	Заклади вищої освіти є автономними об'єднаннями під наглядом громадських територіальних органів
1.4. Встановлення гарантованого права на освіту	Право на безкоштовну вищу освіту законодавчо закріплено в основному законі держави	Право на освіту закріплено законодавчими актами регіональних та муніципальних утворень

1	2	3
2. Економічний механізм державного регулювання системи освіти		
2.1. Завдання державного регулювання	Забезпечення економіки, науки, культури висококваліфікованими фахівцями, формування інтелектуального потенціалу та еліти нації	
	Надання рівних можливостей доступу до вищої освіти; підтримка реалізації вищою освітою функцій суспільного блага, особливо в сфері фундаментальних досліджень	Мобілізація і ефективне використання матеріальних, людських та фінансових ресурсів для підвищення якості і релевантності вищої освіти
2.2. Методи регулювання	Методи прямого адміністративного впливу	Методи непрямого (опосередкованого) економічного впливу
2.3. Інструменти державного регулювання	Бюджетне фінансування, законодавчі акти, державне замовлення на підготовку кадрів, ліцензії, квоти	Зміна обсягів державного фінансування, державна контрактна система, державні програми підтримки
	Встановлення норм і стандартів	
3. Засоби фінансового забезпечення освіти		
3.1. Основні підходи щодо фінансування освіти	Традиційний механізм розподілу фінансових ресурсів без урахування результативності та якості; пряме державне фінансування на основі пропозиції, виходячи з потреб закладів (витратний метод); орієнтація на поставальників освітніх послуг – ВНЗ	Інноваційні способи розподілу ресурсів з урахуванням результативності та якості; фінансування на основі попиту за принципом «гроші прямують за студентом»; орієнтація на споживачів освітніх послуг – студентів
3.2. Джерела фінансування	Фінансові ресурси центрального бюджету та бюджетів муніципальних утворень	Кошти центрального та місцевих бюджетів, недержавних фондів, юридичних та фізичних осіб, спонсорів
3.3. Методи фінансування	Фінансування на основі кошторисів, нормативів	Фінансування під освітні програми і проекти
3.4. Інструменти фінансування	Державне замовлення, блок-гранти, цільові гранти або субсидії, що розподіляються на конкурсній основі, державні кредити, державні стипендії	Гранти, стипендії, контракти на людський капітал, ваучери і ощадні рахунки, державні кредити і кредити комерційних банків та фондів
4. Переваги та недоліки моделей державного регулювання		
4.1. Переваги	Стабільна і диверсифікована участь держави у фінансуванні вищої освіти в країнах з високим рівнем доходів державного бюджету, корпорацій та домогосподарств	Широкий вибір освітніх програм, курсів для користувачів; висока ефективність використання фінансових ресурсів; відповідальність інститутів та мотивація споживачів до високих результатів навчання

Продовження Таблиці 2.1

1	2	3
4.2. Недоліки	Відсутність відповідальності та зацікавленості інститутів освіти в наданні освітніх послуг, які дають забезпечують більші можливості щодо працевлаштування випускників	Висока конкуренція між закладами освіти, що породжує монополізм, відсутність можливості проведення єдиної державної політики, погодження програм підготовки, узгодження діяльності ВНЗ одного профілю
5. Ризики та регулюючі заходи з метою їх нейтралізації		
5.1. Фактори ризику	Збільшення розриву між фінансовими потребами і фінансовими можливостями; низький рівень державного фінансування вищої освіти супроводжується падінням якості і високим рівнем структурного безробіття серед випускників ВНЗ	Недостатня інституційна диференціація для забезпечення конкуренції, зростання вартості освітніх послуг і, в зв'язку з цим, зниження доступу до отримання освіти представників соціальних груп з низькими доходами
5.2. Регулюючі заходи держави	Вироблення ефективного механізму розподілу фінансових ресурсів, дотримання принципу прозорості при їх розподілі; забезпечення сумісності і взаємодоповнюваності різноманітних інструментів фінансування	

Джерело: розроблено авторами на основі

Стійке економічне зростання і створення економіки інноваційного типу, заснованої на знаннях, неможливі без значної державної підтримки вищої освіти, тому державна політика більшості розвинутих країн у цій сфері спрямована на її активну фінансову підтримку. Країни вкладають кошти в освітні установи, щоб сприяти економічному зростанню, підвищенню продуктивності, сприяти особистому і соціальному розвитку і скорочувати соціальну нерівність, серед іншого. Рівень витрат на освітні установи залежить від чисельності населення країни шкільного віку, показників приходу, рівня заробітної плати вчителів, а також від організації та проведення навчання. На рівні початкової та молодшої середньої школи (що в цілому відповідає населенню у віці від 6 до 14 років) в більшості країн ОЕСР рівень охоплення наближається до 100%. Наразі зміни кількості студентів тісно пов'язані з демографічними змінами. Менше це стосується повної середньої та вищої освіти, оскільки частина відповідного населення піде з системи освіти.

Частка національного багатства, що виділяється на освітні установи, значна в усіх країнах ОЕСР і країнах-партнерах. У 2021 році вона склала від 2,82% до 5,62% ВВП. У таблиці 2.2 представлена рейтинг розвинених країн щодо державних витрат на освіту у % до ВВП протягом 2016–2021 рр. (у порядку зменшення).

Таблиця 2.2

**Динаміка державних витрат на освіту в розвинених країнах,
% до ВВП**

Країни	Рік					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Данія	5,55	5,62	5,32	5,29	5,30	5,29
Фінляндія	5,53	5,36	5,02	4,98	5,07	5,27
Бельгія	5,28	5,28	5,26	5,25	5,18	5,62
Швеція	4,95	5,12	5,18	5,28	5,23	5,40
Австрія	4,61	4,62	4,50	4,38	4,36	4,60
Франція	4,53	4,49	4,51	4,49	4,46	4,70
Швейцарія	4,41	4,40	4,42	4,34	4,40	4,43
Канада	4,37	4,51	4,51	4,44	4,35	4,57
Об'єднане Королівство	4,32	4,21	4,12	3,89	3,91	4,21
Середній показник по ОЕСР	4,14	4,11	4,02	4,05	4,10	4,33
США	4,09	4,12	4,16	4,12	4,11	4,15
Польща	4,02	3,84	3,73	3,73	3,79	3,96
Корея	3,67	3,59	3,63	3,75	3,97	4,00
Німеччина	3,65	3,62	3,60	3,66	3,74	4,02
Італія	3,34	3,13	3,32	3,49	3,31	3,64
Японія	2,98	2,83	2,82	2,79	2,85	2,98

Джерело: розроблено авторами на основі [17]

У 2022 році країни ОЕСР витратили в середньому 4,33% свого ВВП на освітні установи від початкової до вищої освіти. Найвищий рівень державних витрат мають Данія, Фінляндія, Бельгія та Швеція, найменший – Японія, Італія, Німеччина (див. табл. 1.5). У середньому по країнах ОЕСР 71% витрат на освітні установи, або 3,5% ВВП, спрямовується на початкову та загальну середню освіту через високий показник охоплення на цих рівнях. Частка ресурсів, що виділяються на освітні установи цих рівнів складає 2,4–4,5% або більше ВВП [18].

Витрати на установи вищого рівня освіти по відношенню до ВВП коливаються від 6% і більше в Австралії, Чилі, Ізраїлі, Новій Зеландії, Норвегії, Великобританії і США до 3–4% в Угорщині, Ірландії, Чеській Республіці. Італія, Японія, Латвія, Литва, Люксембург і Словацька Республіка. На це впливають ряд факторів, включаючи відносну кількість зарахованих студентів, тривалість навчання та ефективний розподіл коштів. На рівні вищої освіти на витрати можуть впливати критерії доступу до більш високих рівнів освіти, кількість студентів, що навчаються за секторами і областям навчання, а також масштаб інвестицій в дослідницьку діяльність.

На вищу освіту в середньому припадає 0,99% ВВП. На цьому рівні різні шляхи і програми, доступні студентам, тривалість програм, організація

навчання і науково-дослідницька діяльність (НДДКР) – все це впливає на рівень витрат. У 2021 році найбільшу частку ВВП на вищі навчальні заклади витратили Австрія – 1,64%, Данія – 1,59%, Фінляндія – 1,45%, Бельгія – 1,37%, Швеція та Швейцарія – 1,35%, Канада – 1,21%, Франція – 1,17%, Німеччина – 1,11%, Польща – 1,04%, США – 0,94%, Корея – 0,67%, Італія – 0,62%, Об’єднане Королівство – 0,51%, Японія – 0,49%. [17] (рис. 2.1).

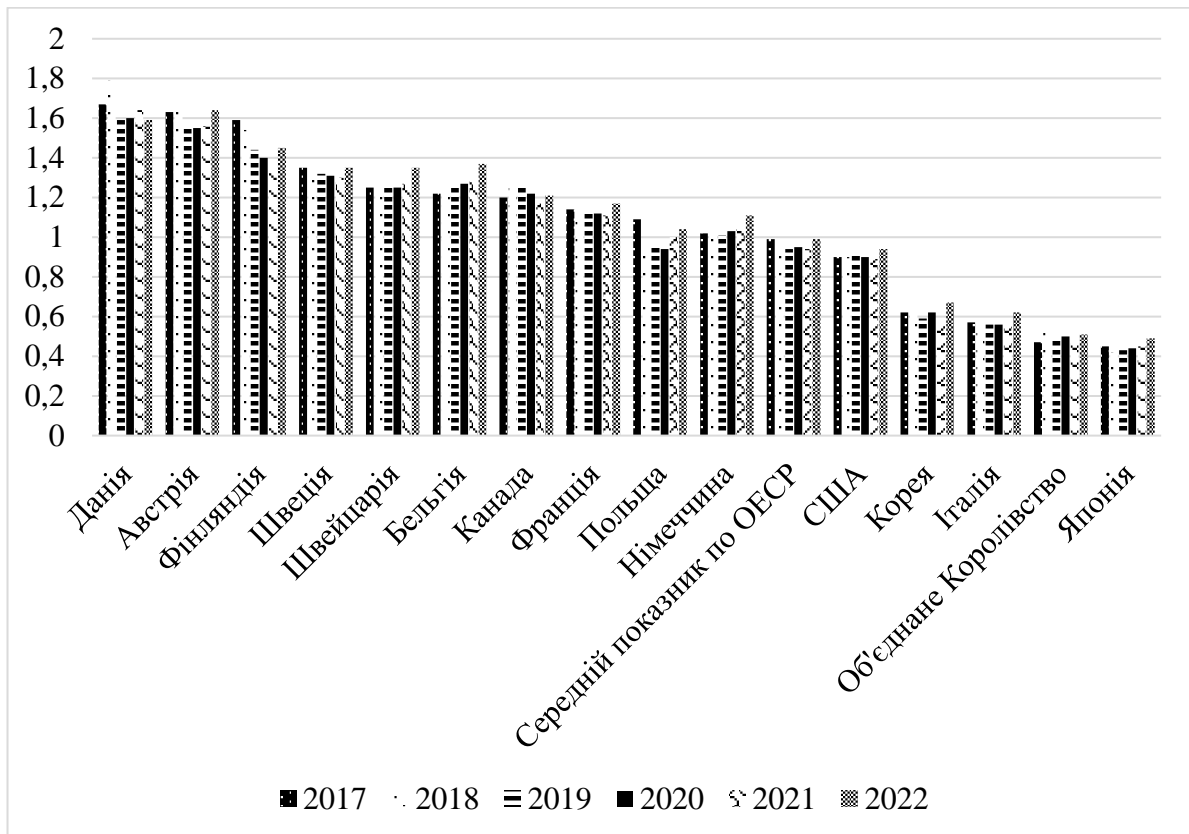

Рис. 2.1. Обсяг загального фінансування вищої освіти в розвинених країнах, % до ВВП

Джерело: розроблено авторами на основі [17]

Підходи до розподілу державних фінансових ресурсів в розвинутих країнах також відрізняються. В основі їх розмежування лежать *два критерії*: способи розподілу фінансових ресурсів (фінансування витрат вищих навчальних закладів чи фінансування споживачів освітніх послуг – студентів) та спрямування моделі фінансування на кінцевий результат (врахування результатів діяльності вищих навчальних закладів – рівень працевлаштування випускників ВНЗ за отриманою спеціальністю).

Досліджуючи підходи до державного фінансування вищої освіти в ряді країн, координатор програм і проектів у сфері вищої освіти Всесвітнього банку Салмі Джаміль, зробив висновок, що сучасні системи

фінансування вищої освіти при їх різноманітності тяжіють до одного з трьох «альтернативних сценаріїв» – «фінансування на основі пропозиції», «фінансування на основі попиту», трансформаційний підхід щодо фінансування вищої освіти. Розглянемо кожен з них [19].

1. **Сценарій «фінансування на основі пропозиції»** (постачальників освітніх послуг) (фінансування мережі в країнах пострадянського простору) – є традиційним механізмом розподілу фінансових ресурсів в країнах пострадянського простору, Центральної Європи та Азії без урахування результативності та якості, що ґрунтується на підтримці реалізації вищою освітою функцій суспільного блага та забезпеченні рівних можливостей доступу до вищої освіти. Відповідно до цього, установи вищої освіти фінансуються державою, виходячи з потреб закладів освіти у фінансових ресурсах (витратний метод), а не результатів їх діяльності.

Основними джерелами фінансових ресурсів є кошти центрального бюджету та бюджетів муніципальних утворень, фінансування установ освіти здійснюється на основі кошторисів чи нормативів, при цьому використовуються такі інструменти, як державне замовлення на підготовку кадрів, блок-гранти, цільові гранти або субсидії, що розподіляються на конкурсній основі, державні кредити, державні стипендії [19] (див. табл. 1.4).

Перевагами даного підходу є: стабільна і диверсифікована участь держави у фінансуванні вищої освіти в країнах з високим рівнем доходів державного бюджету, корпорацій та домогосподарств.

Недоліки – відсутність відповідальності та зацікавленості інститутів освіти в наданні освітніх послуг, які дають забезпечують більші можливості щодо працевлаштування випускників.

«Фінансування на основі пропозиції» в країнах з обмеженими бюджетними ресурсами та динамічно зростаючими показниками прийому у ВНЗ супроводжується падінням якості освіти, зростанням диспропорції між попитом і пропозицією на фаховому ринку праці та структурним безробіттям. Нездатність традиційного механізму державного регулювання системи вищої освіти ефективно вирішувати її найважливіші соціальні й економічні завдання спонукало до пошуку нових моделей організаційно-економічного механізму регулювання освіти, а також форм, методів та інструментів фінансування.

В XXI столітті багато країн провели реформи, що полягають у зміні механізму фінансування вищої освіти – встановленні конкурентного підходу в загальному розподілі фінансових ресурсів та залежністю обсягу виділених державою бюджетних коштів від результатів діяльності вищих навчальних закладів (один із показників результативності є рівень працевлаштування випускників за отриманою спеціальністю).

У *Казахстані* поряд з досягненнями в системі освіти існували негативні тенденції пов'язані з неефективністю організаційно-економічного механізму державного регулювання освіти. Внаслідок повільної реакції ВНЗ на зміни потреб економіки, вони довгий час ще продовжували випускати фахівців по застарілих, неконкурентоздатних на ринку праці спеціальностях, тому більшість випускників поповнювали ряди безробітних. Дублювання напрямів підготовки та спеціальностей в державних і недержавних вищих навчальних закладах призвело до перевиробництва фахівців за певними напрямами підготовки. Відсутність прямої відповідальності ВНЗ за результати своєї діяльності (рівень працевлаштування випускників за спеціальністю) викликало труднощі із працевлаштуванням та розподілом спеціалістів після закінчення навчальних закладів: лише 30-40% випускників вищих закладів освіти Казахстану знаходили роботу по спеціальності, більшість з них, не завершивши першу вищу освіту, вже планували набути другу. Все це привело до дисбалансу між пропозицією фахівців та попитом на них на ринку праці [20].

Модернізація організаційно-економічного механізму державного регулювання вищої освіти в *Казахстані* проводилася за такими напрямами:

1. Вироблено єдиний підхід до формування студентського контингенту ВНЗ незалежно від їх форми власності з метою забезпечення рівного доступу всіх верств населення до здобуття вищої професійної освіти: вступні іспити в усіх абітурієнтів приймає єдиний незалежний орган, а конкурс з кожної спеціальності проводиться в цілому по країні.

2. Розроблена нова модель багатоканального фінансування вищої освіти на основі диверсифікації як джерел фінансування (бюджетні фінансові ресурси, кошти фізичних і юридичних осіб, спонсорів), так інструментів (державні асигнування, державні освітні гранти та державні освітні кредити, ваучери). Так, в 2007/08 навчальному році за рахунок освітніх грантів навчалось 9,5% студентів, освітніх кредитів – 6,2%, інших форм фінансування державного освітнього замовлення – 2%, ваучерів – 14,6% [20].

3. Впроваджено новий механізм формування і розміщення державного освітнього замовлення на підготовку фахівців з вищою професійною освітою, який реалізується через надання державних освітніх грантів і державних освітніх кредитів на конкурсній основі. Вищі навчальні заклади, які мають право вести підготовку фахівців за державними освітніми грантами, визначаються шляхом відкритого конкурсу. При формуванні державного замовлення враховуються перспективи розвитку окремих напрямів науки і техніки та необхідність кадрового забезпечення економіки та соціальної сфери. Наприклад, в 2016–2017 роках

прийом по освітньому гранту склав 31210 осіб, з них за напрямками підготовки: педагогічні спеціальності – 9250 осіб, медичні – 2245, технічні – 10660, природничі науки – 1380, аграрні – 1470, спеціальності в сфері послуг – 960 осіб. Існує цільовий прийом за державним замовленням – це квоти: для сільської молоді – 30%, для сиріт – 1%, для інвалідів – 0,5%, для оралманів – 2% [21].

Державний освітній кредит надається студентам для отримання вищої освіти у вищих навчальних закладах країни на поворотній основі. Управлінням організації кредитування та контролем за його поверненням і правильністю використання займається Фінансовий центр Міністерства освіти і науки створений за 100% участю держави в статутному капіталі, який гарантує комерційним банкам повернення виданих ними кредитів та стимулює зростання кількості позичальників, знижує фінансові ризики.

4. Змінено підхід до фінансування діяльності закладів вищої освіти щодо підготовки фахівців: грантові або кредитні кошти отримує не вищий навчальний заклад, а студент, тобто стався перехід від принципу «фінансування об'єкта освіти» до принципу «фінансування суб'єкта освіти». Ваучери на рівні бакалаврату отримують студенти, які набрали найвищу кількість балів на вступних випробуваннях (1200 доларів США для навчання в державних та 4000 доларів в кращих приватних ВНЗ) [21].

В Азербайджанській Республіці з початку 2010/2011 навчального року був запроваджено новий механізм фінансування вищих навчальних закладів, зорієнтований на результати їх діяльності, що передбачає таке: підготовка кадрів у ВНЗ за державним замовленням здійснюється на основі принципу подушного фінансування не закладів освіти, а студентів, які отримують право вибору вищого навчального закладу за перспективними, необхідними для соціально-економічного розвитку країни, спеціальностями; участь у виконанні державного замовлення можуть брати вищі навчальні заклади всіх форм власності, що діють на території республіки відповідно до діючого законодавства.

Пропозиції щодо обсягу державного замовлення на підготовку фахівців на рівні бакалаврату і магістратури щорічно визначає Міністерство економічного розвитку Азербайджанської Республіки (на основі розробленого ним прогнозу), узгоджує їх з відповідними галузевими міністерствами, а Кабінет Міністрів Азербайджанської Республіки відповідно до пропозицій міністерств затверджує кількісні показники прийому студентів за окремими спеціальностями на кожен рік.

Перевагами нового механізму є те, що він сприяє залученню додаткових, крім бюджетних коштів, джерел ресурсів (освітні курси, гранти на наукові дослідження, замовлення від підприємств) та надає системі освіти більшої гнучкості та прозорості у відносинах із споживачами освітніх послуг [22].

2. *Сценарій «фінансування на основі попиту»* (споживачів освітніх послуг)» базується на ринкових важелях – інноваційному підході до розподілу фінансових ресурсів з урахуванням результативності та якості, орієнтацією на споживачів освітніх послуг – студентів, державні ресурси «прямують за студентом», а не безпосередньо у вищі навчальні заклади.

Джерелами фінансових ресурсів є такі: кошти центрального бюджету та бюджетів муніципальних утворень, недержавних фондів, юридичних та фізичних осіб, спонсорів, фінансування установ освіти здійснюється під освітні програми і проекти, при цьому використовуються такі інструменти, як: гранти, стипендії, студентські займи, контракти на людський капітал, ваучери і ощадні рахунки.

Перевагами даного підходу є: широкий вибір освітніх програм, курсів для користувачів; висока ефективність використання фінансових ресурсів; відповідальність інститутів та мотивація споживачів до високих результатів навчання

Недоліки – висока конкуренція між закладами освіти, що породжує монополізм, відсутність можливості проведення єдиної державної політики, погодження програм підготовки, узгодження діяльності ВНЗ одного профілю (див. табл. 1.4).

Повністю на модель «фінансування на основі попиту» не перейшла жодна країна світу, але в практиці країн використовуються окремі інструменти. У США, Великобританії і Австрії показники результативності є основним критерієм при виділенні державних коштів, в Нідерландах на основі цих показників визначається 50% фінансування, в Швеції – 45%, в Литві, Угорщині і Румунії – від 12 до 20%, в Італії – менше 5%.

Гранти та стипендії. Для стимулювання попиту на менш популярні серед молоді спеціальності та з метою підтримання талановитої молоді з сімей, які мають низький рівень доходів, в США, Великобританії, Нідерландах, Казахстані студенти отримують державні гранти, в Норвегії, Польщі, Франції – державні стипендії, а в колишніх республіках Радянського Союзу – Вірменії, Азербайджані, Казахстані велика частина державних ресурсів для фінансування вищої освіти надходить у вигляді стипендій на основі оцінки їх успішності (за високі результати у навчанні).

Студентські позики використовуються більш, ніж у 60 країнах. У Великобританії, Австралії, Новій Зеландії, відпрацьовано механізм надання освітнього кредиту. Під час вступу до вищого навчального закладу студент має вибір: або вносити необхідні суми під час навчання (як правило, у розмірі 25% від реальної вартості навчання), або отримати кредит і виплачувати заборгованість по ньому після закінчення закладу вищої освіти. Для надання кредиту проводиться перевірка матеріального

стану студента, за наслідками якої він може бути звільнений від оплати навчання або сплачувати частину вартості освітньої послуги. Більшість випускників повинні повернути борги по кредитах протягом п'яти років після закінчення закладу освіти. Виплата починається з того моменту, коли їх доходи досягнуть певного рівня, наприклад, 85% середнього рівня доходів по країні.

Надаючи студентам позику, держава таким чином регулює рівень плати за навчання у вищих навчальних закладах країни, наприклад, у Великобританії верхня межа ціни освітніх послуг для громадян ЄС встановлюється в законодавчому порядку.

Контракти на людський капітал укладаються між приватними компаніями та студентами, і є різновидом студентських позик. На основі цих контрактів студенти беруть зобов'язання компенсувати витрати інвесторів у майбутньому за рахунок частини своїх доходів. Укладання контрактів на людський капітал у вигляді пілотних проектів діє в даний час в Чилі, Колумбії, Німеччині і США.

Ваучери – трансферти споживачам освітніх послуг. Це документ (вексель), який отримує від держави студент (на основі набраних балів на вступних випробуваннях) для оплати навчання в обраному ним вищому навчальному закладі, при умові, що цей заклад готовий прийняти його на навчання.

Ваучерне фінансування є формою непрямого державного фінансування закладів вищої освіти із застосуванням подушних нормативів, воно набуло поширення в багатьох країнах, це: Болгарія, Чилі, Грузія, Угорщина, Казахстан, а в останні роки також – в Австралії, Фінляндії, Нідерландах, Швеції, Росії.

Освітні ощадні рахунки – персональні рахунки на навчання – використовуються з метою стимулювання накопичень сімей (окремих громадян) для отримання вищої освіти в Бельгії, Канаді, Малайзії, Нідерландах, Сінгапурі, Іспанії, Швеції, Великобританії і США. Держава надає податкові пільги та субсидії фізичним особам, заохочуючи таким чином робити вклади на ощадних рахунках: сімей – для навчання дітей та професійної підготовки дорослих; працедавців і працівників – для підвищення кваліфікації співробітників та особисто своєї [19].

3. Трансформаційний підхід щодо фінансування вищої освіти притаманний для тих країн, в яких пройшли реформи, пов'язані з розподілом витрат на вищу освіту між державою, споживачами освітніх послуг і працедавцями, але потрібно або закріпити позитивні наслідки вже проведених реформ, або подолати їх негативні результати (часто непередбачувані). Це стосується, перш за все, країн Латинської Америки, Східної Азії та країн з перехідною економікою в Східній Європі і Центральній Азії.

На думку Салмі Джаміля, чергові реформи в цих країнах повинні бути спрямовані «на перехід до універсальної вартості навчання, що супроводжується введенням комплексної системи соціальної і фінансової допомоги студентам, звільненням від плати за навчання, стипендіями і позиками для тих, хто найбільш потребує цього» [19].

Серед важелів організаційно-економічного механізму державного регулювання фінансові інструменти є найбільш ефективним засобом державного впливу, їх правильне використання може забезпечити вирішення проблеми приведення обсягу та структури підготовки фахівців у відповідність до перспективних потреб економіки.

Технологія та організація виробництва в епоху НТП розвиваються та змінюється так інтенсивно, що освіта не встигає адекватно відреагувати на потреби економіки та забезпечувати її робочою силою. Внаслідок цього частина випускників коледжів і університетів вимушена проходити перепідготовку в спеціальних навчальних центрах, що збільшує витрати на підготовку фахівця вдвічі. Економіка починає активно диктувати умови інституту освіти. В більшості країн організаційно-економічний механізм державного регулювання сприяє забезпеченню відповідності структури підготовки кваліфікованих кадрів змінам кон'юнктури на фаховому ринку праці.

У **Німеччині** вирішення проблеми з працевлаштуванням закладено в самій системі отримання вищої професійної освіти (дуальна система вищої професійної освіти). Більшість учнів в останні три роки навчання проходять практику на виробництві, відвідуючи професійні училища сфери обслуговування або технічні школи. Після закінчення освітньої установи випускники, крім атестату, отримують свідоцтво з оцінкою щодо проходження трудової практики. Це дає їм право вступу у вищий навчальний заклад і створює передумови для більш свідомого вибору професії. Для претендентів на вступ у вищий навчальний заклад за дуальною програмою обов'язковим є укладання договору про навчання з підприємством, на якому студент проходитиме практичне навчання, партнером цього закладу освіти, що дозволяє спланувати кількість фахівців необхідних для потреб ринку праці (у ВНЗ зараховують на основі договору по співбесіді).

Перевагами дуальної системи освіти є: практична орієнтація навчального процесу, чергування теорії і практики у навчальному процесі – теоретична підготовка у стінах навчальних закладів доповнюється професійно-практичними фазами на підприємствах; паралельне оволодіння «прикладною» професією під час отримання вищої освіти; співпраця академії або вищого навчального закладу з підприємством; співфінансування навчання майбутнього фахівця підприємством, з яким укладено угоду.

Система фінансування вищої освіти Німеччини багатоканальна і побудована таким чином, що з федерального бюджету фінансується 50% видатки на наукові дослідження та капітальні витрати, 65% – фінансова підтримка студентів; з бюджетів земель – 50% видатків на наукові дослідження та капітальні витрати, 35% – фінансова підтримка студентів; оплата праці викладачів, утримання ВНЗ. При цьому застосовується метод підсумкового фінансування – вищі навчальні заклади, які не гарантують реального працевлаштування і закріплення на робочих місцях не менше 70% своїх випускників, не можуть розраховувати на державну фінансову підтримку [23].

У *Швейцарії* після закінчення I ступеня середньої школи (9 років) лише 20% учнів продовжують навчання в класичних гімназіях або школах, що завершується іспитом на атестат зрілості потрібний для вступу до університету чи фахової вищої школи. Інші 80% отримують професійну освіту: або на виробництві за системою учнівства (2/3 учнів), або в професійній школі. У професійних школах, крім набуття професії, можна підготуватися до складання екзамену на атестат зрілості.

Центральним органом управління в системі вищої професійної освіти є Федеральне управління з питань професійної освіти і технологій, на місцях функції управління здійснюють відповідні органи в кантонах (відбір учнів на навчання та їх підготовка) та агенція з праці (укладання з учнями контрактів на навчання, фінансування).

Разом з тим, розвинута система професійної перепідготовки та перекваліфікації, що фінансується агенцією з праці, пенсійним фондом та проводиться: на виробництві – виробнича перекваліфікація; в професійних фахових школах – шкільна перекваліфікація; у виробничих майстернях або на фірмах – перекваліфікація за межами підприємства.

Подібна система вищої професійної підготовки існує й у *Швеції* – 90% школярів переходять до школи вищого рівня, де навчаються два роки, включаючи професійну орієнтацію та підготовку за широким спектром професій. При цьому враховуються потреби в працівниках даного регіону, яку визначають органи місцевої влади.

В *Японії* 70% студентів вищих навчальних закладів здобувають освіту на платній основі (вища освіта дає загальні теоретичні знання, а спеціалізація здійснюється на підприємствах). Витрати на вищу освіту в державних і муніципальних закладах освіти покриваються більше 90% за рахунок коштів відповідних бюджетів, частково державну фінансову підтримку отримують і приватні ВНЗ. Кількість студентів регулюється шляхом встановлення міністерством освіти квоти на прийом студентів для всіх типів вищих навчальних закладів. Цей організаційно-економічний механізм державного регулювання викликає суперечки та неприйняття, особливо приватних закладів освіти, тому що з квотами і

заповненням виділених місць пов'язано отримання ними державних субсидій. Якщо виділені місця заповнені менше ніж на 50% від встановленої квоти, то приватний ВНЗ може позбутися державної фінансової підтримки. Розширення і скорочення прийому для приватних закладів освіти пов'язане зі складною бюрократичною процедурою, тому багато приватних вишів просять більше місць, ніж необхідно, та неохоче корегують їх кількість при зміні попиту на певну спеціальність [24].

Для Великобританії характерна розвинена система учнівства (1–2 роки), яку організовано для випускників середньої школи за державною програмою професійної підготовки молоді, розрахованої на випускників у віці 16–17 років. Випускники атестуються за чотирма показниками: відповідність вимогам вузької спеціалізації та кваліфікаційним вимогам професії, вміння застосовувати знання в нових умовах, ділові якості.

В основі механізму розподілу фінансових ресурсів на систему вищої освіти Великобританії лежить: спрямованість на певну національну мету – на сучасному етапі кошти спрямовуються на розвиток природничо-наукових та інженерно-технічних напрямів підготовки; багатоканальність потоків фінансових ресурсів де 60,8% усіх фінансових ресурсів системи вищої освіти країни надходить з державних джерел, 27,4% – з приватних, 11,8% – з міжнародних джерел – плата за навчання іноземних студентів; врахування результатів діяльності освітніх закладів (наукові дослідження, працевлаштування випускників) (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Структура джерел та інструментів фінансування вищої освіти у Великобританії, %

Фінансові інструменти	Державні джерела	Приватні джерела	Міжнародні джерела
Фінансові гранти	63,5	0,0	0,0
Плата за навчання та освітні гранти	15,0	26,8	65,4
Дослідницькі гранти і контракти	13,2	21,5	18,3
Інші послуги	3,4	10,0	8,3
Інші доходи	4,9	36,5	7,9
Пожертвування та проценти	0,0	5,1	0,0

Джерело: розроблено авторами на основі [25]

Щодо державного фінансування, то вищі навчальні заклади Великобританії отримують лише 15,0% у вигляді прямих державних асигнувань, 13,2% складають дослідницькі гранти і контракти на

конкурсній основі, розміри яких встановлюються залежно від виконання поставлених державою завдань; 63,5% – освітні гранти та ваучери, які приносять в освітні заклади студенти. Тобто фінансова забезпеченість ВНЗ залежить від кількості прийнятих студентів, що сприяє конкуренції за студентів між вищими навчальними закладами [25] (див. табл. 1.6).

Механізм державного регулювання системи освіти в *США* включає широкий спектр різноманітних засобів впливу, як ось: диверсифікація джерел фінансування (федеральний уряд, керівництво штатів, підприємці, різні фонди), форм (пряме фінансування вищих навчальних закладів, фінансування витрат на проживання та харчування студентів, фінансування проектів та програм), інструментів (стипендії, гранти, кредити, ваучери, тощо).

Перевагами американської системи освіти є:

- практична спрямованість професійної підготовки майбутніх фахівців;

- гнучкість та швидка адаптація планів і програм до зміни потреб ринку;

- висока відповідальність закладів освіти за результати своєї діяльності: по-перше, в щорічному рейтингу включені показники кінцевих результатів діяльності закладів освіти – кар'єрне зростання випускників за спеціальністю, темпи росту їх доходів, по-друге, «гарантія» коледжами працевлаштування своїм випускникам (відшкодування випускнику 2000 дол., якщо він безробітний протягом шести місяців після закінчення ВНЗ);

- висока мотивація споживачів освітніх послуг – студенти більш усвідомлено сприймають цінність освіти, рішення про вибір професії студенти приймають лише вкінці другого року навчання, до цього ж вони вибирають лише університет та базові предмети з різних напрямків [7].

З метою вирішення проблеми невідповідності попиту та пропозиції фахівців на ринку праці та скорочення структурного безробіття в США налагоджені різні форми взаємодії вищих навчальних закладів з підприємствами, які дають можливість закладу освіти планувати підготовку фахівців із врахуванням закономірностей розвитку підприємства та його поточних і перспективних потреб у фахівцях, а також гнучко реагувати на зміни цих потреб. Такими формами є:

- програми спільної підготовки кваліфікованих спеціалістів вищими і компаніями (взаємодія на етапі організації навчального процесу);

- оцінка підприємцями успішності навчальних програм щодо підготовки випускників до практичної діяльності;

- періодичні дослідження професійної кар'єри випускників (з точки зору відповідності обсягу знань, умінь, навичок та компетенцій,

отриманих в коледжі, для опанування професією) та використання їх результатів для оцінки и корегування програм;

– університетсько-промислові центри, що створюються для поєднання фінансових ресурсів промислових фірм та наукового, кадрового та технічного потенціалу вищих навчальних закладів. Формування таких центрів кожному учаснику приносить свій зиск: американські підприємства отримують від держави податкові пільги з податку на прибуток – 20% їхніх витрат на фінансування фундаментальних наукових досліджень в університетах дозволяється знімати з валового доходу при розрахунку оподатковуваного прибутку, а від навчального закладу-партнера – підготовлених фахівців потрібної кваліфікації з визначеним набором умінь, навичок та компетенцій; університети одержують наукове обладнання та ресурси для проведення наукових досліджень; держава – інтелектуальний капітал та скорочення рівня структурного безробіття, оскільки університети готують фахівців на замовлення конкретного підприємства, що виключає проблеми із працевлаштуванням його випускників.

Вища освіта в США фінансується з різних джерел та бюджетів різних рівнів: з федерального бюджету – 11%, бюджетів штатів – 36%, місцевих бюджетів – 4%, оплата студентів за навчання – 19%, приватні пожертвування через гранти і контракти – 5%, інші джерела фінансування – 25%. З федерального бюджету фінансуються фундаментальні наукові дослідження у вищих навчальних закладах через виділення грантів на конкурсній основі, а також підготовка фахівців для потреб держави (національна оборона та пріоритетні напрями розвитку економіки) з використанням грантів, контрактів на основі результативності, ваучерів чи надання стипендій на навчання здібній молоді [7].

Це стимулює вищі навчальні заклади (у кожному із 50 штатів є обов'язково один державний університет і декілька коледжів, що забезпечують кадрами даний регіон) мобільно реагувати на зміни у потребах на фахівців та структурі зайнятості даного регіону: оперативно вносити відповідні зміни в структуру підготовки фахівців за напрямками і спеціальностями, оновлювати навчальні плани і програми, проводити підготовку і перепідготовку кадрів відповідно до потреб ринку праці та складати прогнози розвитку професійної освіти всіх рівнів, оскільки вони стосуються задоволення потреб регіону в кваліфікованих спеціалістах, оптимального поєднання джерел фінансування освітніх послуг, раціонального використання праці випускників вищих навчальних закладів.

Отже, незважаючи на різний підхід до організації механізму державного регулювання освіти в багатьох розвинутих країнах він сприяє забезпеченню відповідності структури підготовки кваліфікованих кадрів

змінам кон'юнктури на фаховому ринку праці. Позитивний досвід цих країн можна використовувати з метою його адаптації до сучасних умов України, але *автоматичне перенесення моделі організаційно-економічного механізму державного регулювання освіти*, навіть дуже результативної, на український ґрунт *не може привести до бажаних результатів*, необхідно створювати та реалізовувати власну модель.

У сучасних умовах переходу на інноваційний шлях розвитку необхідність постійного відтворення фахівців для потреб економіки обумовлює те, що ці процеси має регулювати держава. Узагальнюючи світовий досвід, можна відмітити, що в практиці зарубіжних країн історично сформувалися такі моделі державного регулювання попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою, як: американська, німецька, англійська, скандинавська та японська.

Особливістю американської моделі є активна політика регулювання зайнятості – стимулювання попиту на висококваліфіковану робочу силу здійснюється з допомогою інвестиційної, фінансово-кредитної та податкової політики, розробки державних цільових програм. У системі регулювання попиту на фахівців у США можна виділити такі напрями:

1. Заходи по збільшенню пропозиції робочих місць: урядові дотації підприємцям, якщо вони наймають працівників тих професій, що мають труднощі з працевлаштуванням; податкові стимули для розвитку малого підприємництва, дотації та пільги для бізнесу збільшення пропозиції робочих місць у сфері послуг.

2. Заходи щодо збереження робочих місць – це пільги в оподаткуванні, дотації підприємцям за збереження робочих місць. Відповідно до законодавства, суми, які спрямовуються на навчання молоді, звільняються від оподаткування, а також підприємства звільняються від виплат у фонд соціального страхування на осіб, які проходять перепідготовку з подальшим працевлаштуванням. Податкові пільги для роботодавців (від соціальної допомоги – до роботи) спонукають їх до довгострокового найму безробітних, отже частка довготривалого безробіття в США, в порівнянні з іншими розвинутими країнами, є набагато меншою (США – 4–14%, а в країнах ОЕСР – 50% від загальної чисельності безробітних).

3. Пільгові кредити дрібним і середнім підприємствам, які вносять вклад у розвиток НТП, розширюють можливості працевлаштування значної частини населення США.

4. Державні контракти, які отримують ті підприємства, що працевлаштовують певні категорії безробітних – молодь, фахівців тих професій, якими «перенасичений» ринок праці.

5. Соціальні цільові програми (програми з працевлаштування, професійного навчання, професійного консультування, створення нових

робочих місць, субсидіювання зайнятості), які фінансуються як федеральною владою, так і місцевими органами влади. Протягом 2009–2010 рр. була реалізована програма «План Американського відновлення і реінвестування» (загальна вартість проекту склала біля 900 млрд. дол.) призначена для того, щоб в короткостроковому періоді сприяти боротьбі з безробіттям, а в довгостроковій перспективі забезпечити тривале економічне зростання. Суть її полягає в комбінації двох методів: скорочення податків і вкладення масштабних бюджетних інвестицій в економіку для створення додаткових робочих місць [26].

Регулювання пропозиції фахівців у США здійснюється через важелі державного впливу на вищу освіту. Її прерогативою є практичне спрямування, тому в щорічному рейтингу американських ЗВО включені показники результативності діяльності закладів освіти, такі як: отриманий соціально-економічний ефект від наданих послуг для їх одержувачів – кар'єрне зростання випускників за спеціальністю, темпи росту їх доходів. Це стимулює вищі мобільно реагувати на зміни у структурі зайнятості даного регіону – оперативно вносити відповідні зміни в структуру підготовки фахівців за напрямками і спеціальностями, оновлювати навчальні плани і програми, проводити підготовку і перепідготовку кадрів відповідно до потреб ринку праці та складати прогнози розвитку професійної освіти всіх рівнів.

Рішення щодо зміни чисельності та структури випуску спеціалістів приймається вищими навчальними закладами в залежності від комплексу факторів – стану економіки, зміни джерел і розмірів фінансування витрат ЗВО тощо. Цьому сприяють різні форми взаємодії вищих навчальних закладів з підприємствами, які дають можливість закладу освіти планувати підготовку фахівців із урахуванням закономірностей розвитку підприємства, його поточних і перспективних потреб у фахівцях та гнучко реагувати на зміни попиту. Такими формами є: програми спільної підготовки кваліфікованих спеціалістів вишами і компаніями (взаємодія на етапі організації навчального процесу); оцінка підприємцями успішності навчальних програм щодо підготовки випускників до практичної діяльності; періодичні дослідження професійної кар'єри випускників (з точки зору відповідності обсягу знань, умінь, навичок і компетенцій, отриманих в коледжі, для опанування професією) та використання їх результатів для оцінки і корегування програм; створення університетсько-промислових центрів для поєднання фінансових ресурсів промислових фірм та наукового, кадрового та технічного потенціалу вищих навчальних закладів.

Формування таких центрів дає кожному з учасників свою вигоду: американські підприємства отримують від держави податкові пільги з податку на прибуток (20% їхніх витрат на фінансування

фундаментальних наукових досліджень в університетах дозволяється виключати з валового доходу при розрахунках оподаткованого прибутку), від навчального закладу-партнера – підготовлених фахівців потрібної кваліфікації з визначеним набором компетенцій; університети одержують наукове обладнання та ресурси для проведення наукових досліджень; держава – інтелектуальний капітал та скорочення рівня безробіття серед дипломованих фахівців, оскільки університети готують фахівців на замовлення конкретного підприємства, що виключає проблеми із працевлаштуванням його випускників [27].

У Німеччині головний акцент у державному регулюванні робиться на заходах щодо збереження робочих місць – пільги надаються тим підприємствам, які утримуються від масових звільнень працівників. А вирішення проблеми з працевлаштуванням випускників ЗВО закладено в самій системі вищої професійної освіти, яка охоплює молодь до 25 років. Більшість учнів останніх трьох класів проходять навчальну практику на виробництві, відвідуючи професійні училища сфери обслуговування або технічні школи. Після закінчення освітньої установи випускники, крім атестату, отримують свідоцтво про трудову практику, що дає право вступу у вищий навчальний заклад (або класичний, або технічний залежно від виявлених здібностей). Це дозволяє спланувати необхідну кількість фахівців для потреб ринку праці.

Перевагами цієї системи є такі, як: практична орієнтація навчання, чергування теорії і практики у навчальному процесі – теоретична підготовка у освітніх закладах доповнюється професійно-практичними фазами на підприємствах; паралельне оволодіння «прикладною» професією під час отримання вищої освіти; співпраця ЗВО з підприємством; участь підприємства, з яким укладено угоду у фінансуванні навчання майбутнього фахівця.

Цікавим, на нашу думку, також є метод підсумкового фінансування ЗВО Німеччини – вищі навчальні заклади, які не гарантують реального працевлаштування і закріплення на робочих місцях не менш, ніж 70% своїх випускників, не можуть розраховувати на державну фінансову підтримку на наступний рік [23].

Уряд Великої Британії вважає, що в суспільстві, заснованому на знаннях, економічна конкурентоспроможність і підвищення рівня життя населення залежить від ефективної взаємодії у питанні розвитку знань між бізнесом і вищою освітою. У зв'язку з цим робиться цілий комплекс заходів, спрямованих на подолання невідповідності між реальними кадровими потребами галузей економіки та підготовкою фахівців в університетах з багатьох напрямів та спеціальностей, наближення діяльності бізнесу та університетів у сфері інновацій [25].

Щорічно академічною спільнотою, роботодавцями та урядовими структурами щорічно розробляється «Заява про вимоги до кваліфікацій вищої освіти», яка слугує орієнтиром для ЗВО при формуванні й реалізації стратегії придатності випускників до зайнятості.

У 2001 р. було прийнято рішення про створення секторальних рад (Sector Skills Councils), які визначають і формулюють вимоги до професійної підготовки відповідно до реальних потреб секторів економіки, збирають заявки по регіонах про потреби в працівниках зі специфікацією кваліфікацій і професійних умінь, займаються профорієнтаційною діяльністю і підвищенням кваліфікації – орієнтують молодь на вибір тих професій, що в майбутньому будуть потрібні для розвитку економіки.

Ради співпрацюють з широким колом роботодавців, профспілками, урядовими органами та іншими партнерами у питанні вироблення ключових професійних знань і умінь в інтересах конкретних секторів економіки. Координацією їх діяльності займається на Агентство з розвитку секторальних професійних знань та вмінь (Sector Skills Development Agency), засноване в квітні 2002 р.

Основою політики зайнятості фахівців у скандинавських країнах (Данії, Швеції, Фінляндії) є попередження виникнення безробіття, а не сприяння працевлаштуванню і виплата допомоги по безробіттю. Тут після закінчення середньої школи I ступеня (9 років) лише 20% учнів продовжують навчання в класичних гімназіях або школах, яке завершується іспитом на атестат зрілості, що потрібний для вступу до університету чи фахової вищої школи, решта – 80% отримують професійну освіту або на виробництві за системою учнівства (2/3 учнів), або у професійній школі, де, крім набуття професії, можна підготуватися до складання іспиту на атестат зрілості [26].

Розвинута система професійної перепідготовки і перекваліфікації фінансується Агенцією з праці й пенсійним фондом, а проводиться як на виробництві (на фірмах), так і у професійних фахових школах та виробничих майстернях.

Особливістю системи підготовки кваліфікованих фахівців в Японії є те, що ринок праці інтегрований у коло фірми. Складовою частиною процесу формування працівника компанії є службова ротація. Усі категорії найманих працівників спочатку опановують усі можливі види робіт, а потім закріплюються на одному місці. Це дає можливість під час економічного спаду чи реструктуризації виробництва переводити працівників на нові види робіт, швидко та гнучко диверсифікувати виробництво.

В організацію масового та безперервного навчання персоналу в Японії вкладаються великі кошти, що є доцільним в умовах «довічного найму».

Японського працівника оцінюють не за індивідуальним виробітком, а за внеском у роботу колективу та сукупну продуктивність корпорації. Звідси фактичне ототожнення інтересів співробітників і фірми, згода в середовищі персоналу компаній та їх спроможність вистояти в жорсткій конкурентній боротьбі. Але політика «довічного найму» зайшла в певну суперечність з інтересами молодих перспективних працівників, творча активність яких дає потужний імпульс НТП.

Японський корпоративний підхід до управління персоналом потребував змін, тому що вкінці 90-их років проявилися його негативні наслідки: просторове і часове відокремлення отримання академічної кваліфікації (бакалавра і магістра) від професійної; відсутність у студентів стимулів до навчання, оскільки в компаніях навчали за власними програмами підготовки і при наймі не враховували університетську успішність; вузька спеціалізація підготовки фахівців на підприємствах; превалювання прикладних досліджень у науково-дослідницькій діяльності університетів; фінансування ЗВО через надання державних субсидій без урахування результатів їх діяльності не стимулювало до підвищення ефективності, відкриття нових спеціальностей, нових освітніх програм; незбалансованість попиту та пропозиції фахівців певних спеціальностей на ринку праці привело до дефіциту кадрів з таких напрямів підготовки як: програмування, біотехнологія, юриспруденція [24].

Згідно із поправками до «Закону про розвиток людських ресурсів» з 2006 року впроваджуються програми випробувального працевлаштування для безробітної молоді та погодинних працівників, що передбачають короткострокове працевлаштування з перспективою регулярного найму після закінчення випробувального терміну. Внаслідок реалізації програми у 2007 році 30177 осіб з 37605 (80,2%) були працевлаштовані як регулярні працівники [28].

З початком бурхливого розвитку економіки уряд Республіки Корея проводить політику підвищення конкурентоспроможності національної продукції та фахівців на світовому ринку. Отже, в країні почалася реорганізація технічних шкіл шляхом диверсифікації програм, що одержали назву «2+1». В їх основу була покладена модель «навчання – праця», які поєднували теоретичну підготовку студентів у навчальному закладі та практичну професійну підготовку безпосередньо на виробництві [28].

Внаслідок впровадження програм «2+1» було отримано такі переваги: максимальне використання потенціалу людських і матеріальних ресурсів як освітнього, так і промислового секторів; набуття студентами необхідних практичних навичок на виробництві, що полегшило їх адаптацію до умов виробництва; часткове вирішення проблеми

безробіття молоді – зменшення їх числа на 1/3 за рахунок збільшення прийому студентів до технічних закладів освіти; зменшення конкуренції на вступних іспитах до університетів; підвищення якості освітньої діяльності; отримання навчальними закладами фінансової підтримки від підприємств внаслідок чого зміцнилася їх матеріально-технічна база; можливість проведення практичного навчання відповідно до потреб конкретного регіону та індивідуальних потреб споживачів освітніх послуг шляхом диверсифікації навчальних програм та форм навчання (вечірні, сезонні тощо).

Професійні програми «2+1» відповідають світовим тенденціям щодо посилення інтеграції освітнього та промислового секторів як необхідної умови успішної адаптації випускників до умов праці, змін у технологіях виробництва.

Розділ 3. Державне регулювання попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою

Діяльність вищої освіти повинна бути спрямована на підготовку кадрів за такими професіями й спеціальностями, яких сьогодні потребує ринок праці та буде потребувати у майбутньому.

Ринок праці фахівців є сферою формування з одного боку, попиту підприємств, установ й організацій державного і недержавного секторів економіки на кваліфіковані кадри з вищою освітою, з іншого – їх пропозиції ЗВО.

Отже, *ринок праці фахівців з вищою освітою* – це система соціально-економічних, організаційних і нормативно-правових відносин між суб'єктами ринку – висококваліфікованими працівниками, працедавцями, бізнесом і державою щодо регламентації взаємних прав й обов'язків, розподілу суспільних благ і регулювання попиту та пропозиції на фахівців з вищою освітою [26].

Соціально-економічна сутність категорії «ринок праці фахівців з вищою освітою» включає такі складові, як: сфера обігу такого специфічного товару як висококваліфікована робоча сила; механізм ринкового саморегулювання попиту і пропозиції на фахівців з вищою освітою; сукупний попит і сукупна пропозиція на висококваліфіковану робочу силу; система суспільних відносин між державою, роботодавцями і працівниками з вищою освітою.

Попит на ринку праці фахівців з вищою освітою виражає наявну та потенційну, щодо перспектив її інноваційного розвитку, потребу економіки у висококваліфікованих фахівцях необхідної кількості, певного освітнього рівня, відповідної спеціалізації та професійно-кваліфікаційної структури [26] (рис. 3.1).

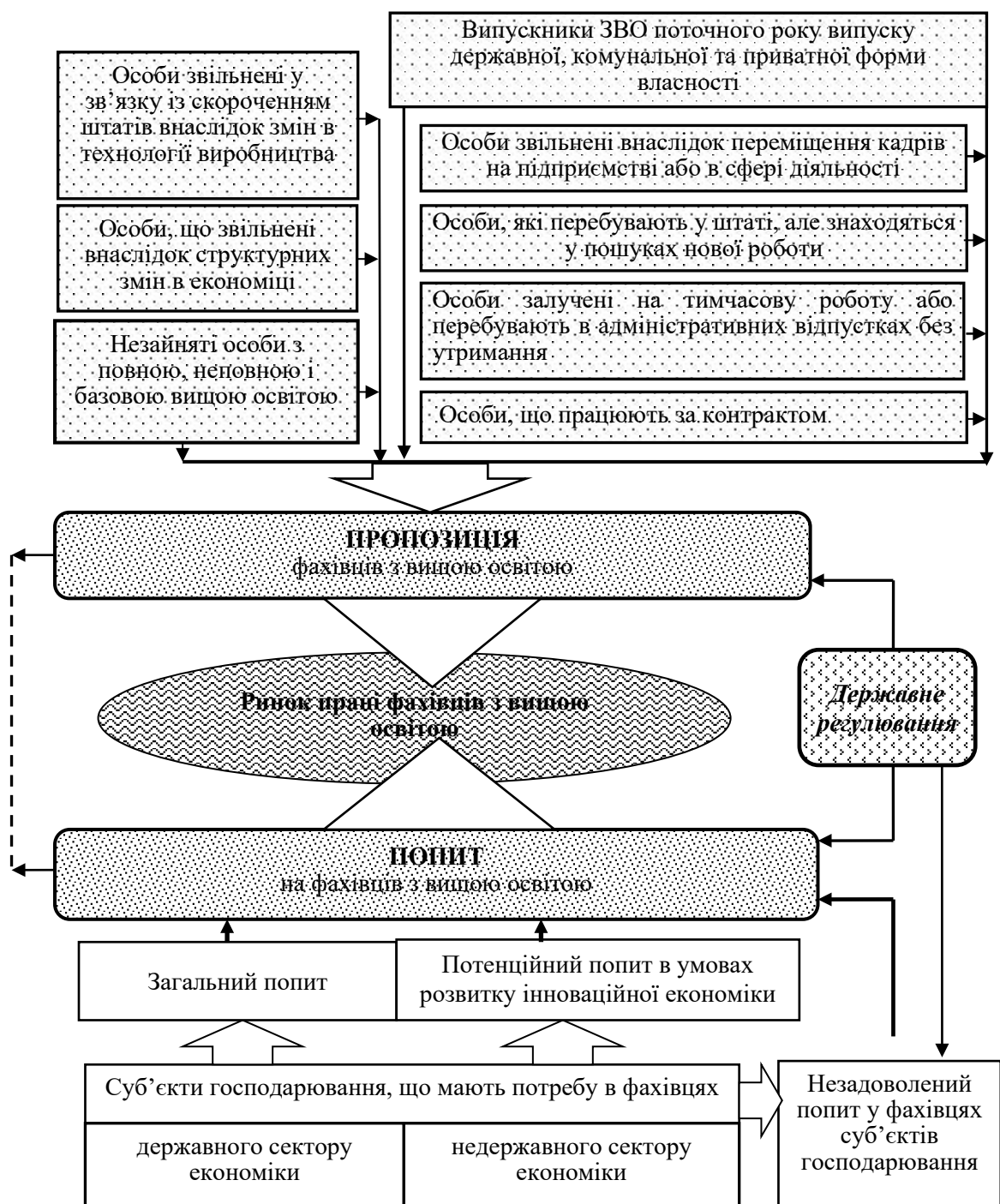

Рис. 3.1. Формування попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою

Джерело: розроблено авторами

Виділяють загальний попит, сукупний попит (на макрорівні), індивідуальний попит (на мікрорівні), потенційний попит, незадоволений попит на фахівців з вищою освітою.

Загальний попит характеризується загальною наявністю і структурою робочих місць у економіці країни. Сукупний попит відображає загальну

потребу економіки в певній кількості працівників на даний момент часу і визначається кількістю та якістю робочих місць для висококваліфікованих працівників, які функціонують в економіці й зайняті або потребують заповнення.

Основними факторами, що визначають динаміку сукупного попиту на працю, є: тенденції розвитку та структура виробництва, кредитно-грошова і податкова політика держави, розвиток підприємництва, плінність кадрів [29].

Індивідуальний попит на фаховому ринку праці – це кількість працівників з вищою освітою, яких роботодавці реально можуть найняти з урахуванням потреб і можливостей підприємства відповідно до сформованого рівня продуктивності праці та її оплати. Індивідуальний попит на працю окремих роботодавців визначають такі фактори, як: фонд заробітної плати фірми (висока заробітна плата обмежує роботодавця у кількості найманих працівників, у той же час дозволяє залучати більш кваліфікованих, і навпаки); попит споживачів на продукцію фірми; стан виробництва (особливості технології, розміри й ефективність капіталу, методи організації виробництва та праці); якість праці (освіта, професіоналізм, продуктивність тощо).

Потенційний попит характеризує кількість і структуру висококваліфікованих кадрів, які будуть потрібні для діяльності у майбутньому періоді для формування і розвитку інноваційної економіки. Це – кількість вакансій на принципово нові високотехнологічні робочі місця, які не існують на момент планування, але можуть з'явитися через певний проміжок часу (див. рис. 3.1).

Незадоволений попит характеризується даними про наявність, рух і структуру вільних робочих місць та вакантних посад за різними ознаками (по секторам і сферам економіки, професіям і кваліфікації, рівнем запропонованої заробітної плати тощо). Незадоволений попит виникає внаслідок невідповідності професійно-кваліфікаційної структури підготовки кадрів, освітнього рівня, якісних параметрів, компетентісних характеристик випускників ЗВО та інших претендентів на робочі місця вимогам працедавців.

Пропозиція на ринку праці фахівців з вищою освітою характеризується кількістю осіб, які здобули освітній рівень вищої освіти за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю мають відповідний ступінь сформованості знань, умінь та навичок і згодні працювати в обмін на запропоновану їм винагороду [26].

Пропозицію формують такі категорії громадян, як: особи звільнені у зв'язку із скороченням штатів внаслідок змін в технології виробництва; особи, що звільнені внаслідок структурних змін в економіці; незайняті особи з повною, неповною і базовою вищою освітою; випускники ЗВО

державної, комунальної та приватної форми власності, які навчалися за державним замовленням (за кошти бюджету) або за кошти фізичних та юридичних осіб; особи звільнені внаслідок переміщення кадрів на підприємстві або в сфері діяльності; особи, які перебувають у штаті, але знаходяться у пошуках нової роботи; особи, що залучені на тимчасову роботу або перебувають в адміністративних відпустках без утримання; особи, що працюють за контрактом (Кашепов, Сулакшин, Малчинов, 2008). Сукупний обсяг пропозиції робочої сили на фаховому ринку праці дорівнює загальній чисельності осіб з вищою освітою – зайнятих і незайнятих, які мають роботу і шукають її.

Функціонування ринку праці фахівців з вищою освітою відбувається через взаємодію механізмів ринкової саморегуляції та державного регулювання. Ринковий механізм неспроможний самостійно збалансувати попит і пропозицію на фаховому ринку праці, тобто швидко і гнучко відреагувати, причому з упередженням (адже процес підготовки кадри триває щонайменш 5 років), на зміни у наявному попиті на фахівців певних спеціальностей і професій, а тим паче, він не зорієнтований на перспективні потреби економіки у кадрах, виходячи із змін у її структурі. А система вищої освіти не може відповідно до змін попиту швидко перебудувати структуру підготовки кадрів за галузями знань, напрямками та спеціальностями; внаслідок цього значна частина випускників ЗВО не затребувана ринком праці, а багато з них працюють не за спеціальністю (табл. 3.1).

Причинами, які обмежують можливості працевлаштування випускників є такі, як: перенасичення ринку праці фахівцями деяких професій та спеціальностей, внаслідок чого пропозиція значно перевищує попит, а, це спонукає роботодавців висувати досить високі та жорсткі вимоги до професійної компетентності претендентів; низький рівень професійних компетенцій та якість підготовки – прогалини у знаннях і навичках випускників ЗВО; недостатня мотиваційна готовність працювати за набутою професією та й до праці взагалі; високі запити випускників щодо рівня заробітної плати, в той же час відсутній досвід роботи за набутою професією тощо.

Це дало підставу зробити висновок про необхідність державного регулювання попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою, що забезпечить баланс інтересів його суб'єктів – висококваліфікованих працівників, працедавців, бізнесу і держави шляхом приведення обсягу та структури підготовки кадрів з вищою освітою за галузями знань, напрямками та спеціальностями у відповідність до перспективних потреб економіки, визначеної на основі прогнозування структурних зрушень в економіці та моніторингу кон'юнктурних змін ринку праці.

Таблиця 3.1

Динаміка показників робочої сили, безробітного населення та працевлаштування випускників ЗВО протягом 2012–2021 рр.

Рік	Робоча сила, тис. осіб	Безробітне населення: всього, тис. осіб	Співвідношення безробітного населення до робочої сили, %	Не працевлаштовані після закінчення ЗВО тис. осіб	Співвідношення не працевлаштовані після закінчення ЗВО до безробітних, %	Кількість осіб, випущених із ЗВО	Співвідношення не працевлаштовані та випущених із ЗВО, %
2012	20851,2	1589,8	7,6	268,7	16,9	520,7	51,6
2013	20824,6	1510,4	7,3	253,7	16,8	485,1	52,3
2014	19920,9	1847,6	9,3	308,5	16,7	405,4	76,1
2015	18097,9	1654,7	9,1	271,4	16,4	374,0	72,6
2016	17955,1	1678,2	9,3	261,8	15,6	318,7	82,1
2017	17854,4	1698,0	9,5	207,2	12,2	359,9	57,6
2018	17939,5	1578,6	8,8	154,7	9,8	357,4	43,3
2019	18066,0	1487,7	8,2	139,8	9,4	333,6	41,9
2020	17669,8	1674,2	9,5	155,7	9,3	386,3	40,3
2021	17405,0	1711,6	9,9	174,6	10,2	262,0	66,6

Джерело: розроблено авторами на основі [30]

Ринкова модель автоматично не створює сприятливі умови для відтворення людського потенціалу, зростання економічної активності населення, розвитку ринку праці. А від того, наскільки якісно підготовлена висококваліфікована робоча сила, й наскільки раціонально вона використовується, залежить рівень соціального й економічного розвитку держави. Отже, збалансованість попиту і пропозиції на фаховому ринку праці можливо забезпечити через заходи і важелі державного регулювання попиту і пропозиції.

Державне регулювання попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою слід здійснювати на двох рівнях – на макрорівні та регіональному рівні. На макрорівні – за такими напрямками:

1) узгодження цілей і пріоритетів регулювання фахового ринку праці з соціальною, економічною та демографічною політикою, що включає пенсійну політику (регулювання чисельності працездатного населення); освітню політику (формування і відтворення трудового потенціалу); соціальну політику (підтримка зайнятості соціально вразливих груп – молоді, жінок, інвалідів тощо); регулювання доходів, що розглядається як ціна праці;

2) узгодження системи цілей та пріоритетів регулювання фахового ринку праці з фінансово-кредитною, структурною, інвестиційною політикою тощо. Це є основний блок, до якого належить регулювання таких питань, як: розробка державних, інвестиційних програм, дотацій, кредитів і податкових пільг, спрямованих на підтримку і розвиток виробництва (створення робочих місць) у пріоритетних сферах соціально-економічної діяльності; формування державних замовлень і закупівель продукції для потреб національної оборони, розвитку інфраструктури, підприємств та організацій соціальної сфери; державна підтримка розвитку фермерських та індивідуальних господарств, малого та середнього бізнесу;

3) політика працевлаштування та соціальна підтримка незайнятого і безробітного населення. Основою даного блоку є діяльність органів Державної служби зайнятості, які займаються регулюванням таких питань: підвищення рівня якості робочої сили через освіту, професійну підготовку та перепідготовку, застосування інформаційних технологій на ринку праці; цільова підтримка робочих місць для їх збереження і недопущення вивільнення працюючих; працевлаштування різних категорій незайнятих та безробітних, тощо.

На регіональному рівні державна політика регулювання фахового ринку праці здійснюється за тими ж напрямками, але перелік складових елементів набагато вужчий. Це – реалізація програм розвитку житлово-комунального господарства, транспортної мережі; здійснення державних закупівель продукції для комунальних підприємств і організацій соціальної сфери, зв'язку тощо; надання підприємствам кредитів і податкових пільг (місцеві податки і збори) для стимулювання розвитку підприємництва і створення додаткових робочих місць у пріоритетних сферах економічної діяльності; реалізація програм підтримки і розвитку фермерства, індивідуального, малого бізнесу; цільова підтримка робочих місць для стримування вивільнення працівників.

Державне регулювання попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою неможливе без надійної інформаційної бази, отже необхідним є удосконалення його інформаційного забезпечення.

1) Створення системи збирання і обробки інформації та аналізу даних щодо зайнятості осіб з вищою освітою взагалі та випускників ЗВО I–IV ступеня акредитації, зокрема, за освітньо-кваліфікаційними рівнями, галузями знань, напрямками підготовки, професіями і спеціальностями;

2) Організація моніторингу та прогнозування потреб економіки у кадрах з метою створення системи випереджувальної підготовки та перепідготовки фахівців для потреб економіки; розробки планів перенавчання й перекваліфікації незайнятих працівників (з урахуванням суміжності професій та потреби у фахівцях регіональних ринків праці).

Ці заходи можна провести без залучення додаткових фінансових ресурсів за рахунок економії на виплатах допомоги по безробіттю – це приблизно до 250 млн. грн. на рік.

3) Планування прийому контингенту студентів на навчання у ЗВО державної, комунальної та приватної форми власності за напрямками підготовки і спеціальностями, як на контрактній основі, так і за державним замовленням, необхідно здійснювати на основі розроблених прогнозів потреб економіки в кадрах. Система освіти є інерційною й перебудувати її структуру відповідно до змін структури економіки неможливо дуже швидкими темпами – відкриття нових напрямів підготовки й спеціальностей, а також підготовка фахівців за ними потребує часу (мінімум 5–6 років).

Державне регулювання ринку праці фахівців з вищою освітою включає економічні заходи – активної і пасивної політики. Перші спрямовані на реалізацію можливості трудової активності, скорочення рівня безробіття, стимулювання та стабілізацію попиту на працю. Пасивні заходи спрямовані на підтримку доходів фахівців у випадку втрати роботи (рис. 3.1).

У системі державного регулювання попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою можна виділити такі основні елементи, як: напрями і заходи регулювання попиту на працю, пропозиції фахівців з вищою освітою та заходи з надання соціальних гарантій зайнятості

Основними напрямками удосконалення державного регулювання попиту на ринку праці фахівців з вищою освітою є: створення нових високотехнологічних та цільова підтримка збереження наявних робочих місць; стимулювання зайнятості у сфері малого та середнього інноваційного бізнесу (рис. 3.1).

Оскільки попит на працю є похідним від попиту на товари і послуги, то для зростання зайнятості держава має стимулювати виробництво. Хоча регулювання обсягів і структури виробництва державою здійснює не прямий, а опосередкований вплив на попит на працю фахівців з вищою освітою, але взаємодія і взаємозалежність між ринком товарів і послуг та ринком праці велика: внаслідок зміни масштабів і структури виробництва змінюється кількість і якість робочих місць, як в межах національного ринку праці, так і в окремих його сегментах.

Рис. 3.1. Напрями і заходи удосконалення державного регулювання попиту на фаховому ринку праці

Джерело: розроблено авторами

Напрями конкретизується у таких заходах:

1) створення нових робочих місць на основі реалізації інвестиційних та інноваційних проектів у перспективних секторах економіки та соціальної сфери;

2) надання прямих інвестицій для створення та реконструкції робочих місць, прямих виплат підприємствам, фірмам і компаніям за кожного нового найнятого працівника;

3) сприяння процесу раціонального розміщення продуктивних сил при проведенні регіональної економічної політики, стимулюванні економічного зростання⁴ активній політиці держави щодо працевлаштування випускників ЗВО, молоді, жінок, інвалідів, зокрема наданні підприємствам, компаніям податкових пільг за прийом на роботу таких категорій працездатного населення, дотації за їх професійну підготовку і створення нових робочих місць;

4) підтримка існуючих та створення нових робочих місць через державні замовлення і контракти;

5) розробка і реалізація комплексу стимулюючих заходів для малого і середнього бізнесу при створенні ними нових робочих місць;

6) стимулювання зайнятості у сфері малого та середнього бізнесу в перспективних секторах економіки шляхом запровадження «податкових канікул» для малих і середніх підприємств, що виробляють наукоємну продукцію;

7) пільгове оподаткування і кредитування окремих регіонів і галузей з метою стимулювання попиту на робочу силу й створення вакантних робочих місць, надання пільг і дотацій компаніям за збереження робочих місць;

8) надання підприємницьким структурам компенсації витрат, пов'язаних з пошуком і прийомом на роботу нових працівників; сприяння в забезпеченні фірм і компаній матеріальними ресурсами, збуті товарів і послуг за умови створення нових робочих місць;

9) пільгове оподаткування підприємств, які залучають до роботи непрацевлаштованих випускників ЗВО, молодь, інвалідів та інших неконкурентоспроможних громадян;

10) дотації підприємствам, які створюють центри підготовки та перепідготовки кадрів для потреб ринку праці, механізм їх надання має враховувати державні та регіональні потреби у працівниках певних спеціальностей та якість підготовки кадрів;

11) стимулювання безробітних до підприємницької діяльності шляхом надання їм фінансової, організаційної та методичної допомоги тощо.

Напрями удосконалення державного регулювання пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою представлено на рисунку 3.2.

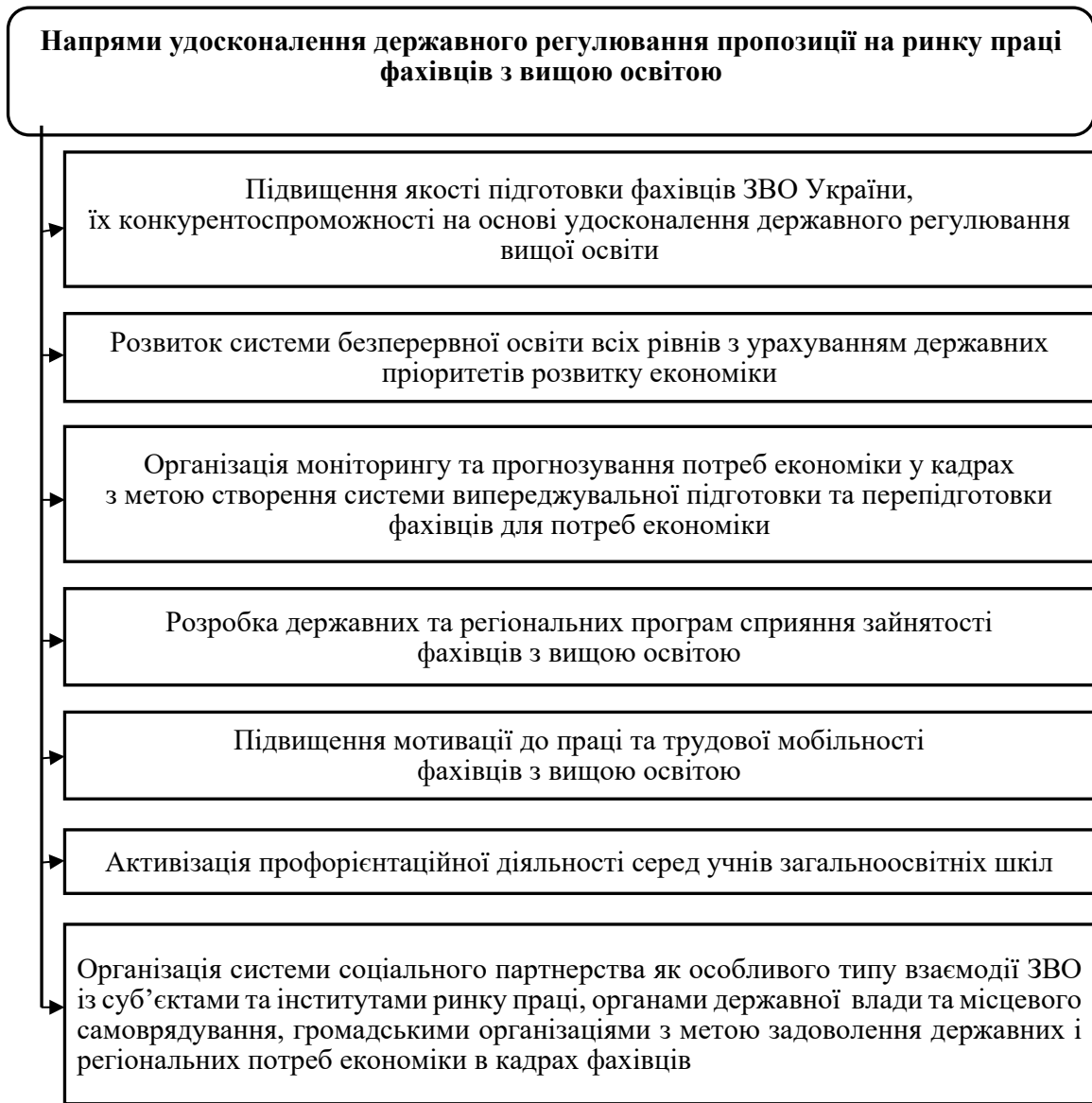

Рис. 3.2. Напрями удосконалення державного регулювання пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою

Джерело: розроблено авторами

До основних напрямів удосконалення державного регулювання пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою належать такі, як:

1) підвищення якості підготовки фахівців ЗВО України та їх конкурентоспроможності на основі удосконалення державного регулювання вищої освіти;

2) розвиток системи безперервної освіти всіх рівнів з урахуванням державних пріоритетів розвитку економіки (перенавчання та перепрофілювання студентів, що навчаються за тими напрямками підготовки, професіями і спеціальностями, за якими спостерігається «перевиробництво» фахівців на ринку праці;

3) перепідготовка та перекваліфікація безробітних і незайнятих фахівців з вищою освітою);

4) організація моніторингу та прогнозування потреб економіки у кадрах з метою створення системи випереджувальної підготовки та перепідготовки фахівців для потреб економіки;

5) розробка державних та регіональних програм сприяння зайнятості фахівців з вищою освітою;

6) підвищення мотивації до праці та трудової мобільності фахівців вищою освітою (зміна підходів у системі соціального захисту від безробіття);

7) активізація профорієнтаційної діяльності серед учнів загально-освітніх шкіл; організація системи соціального партнерства як особливого типу взаємодії ЗВО із суб'єктами та інститутами ринку праці,

8) органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями з метою задоволення державних і регіональних потреб економіки в кадрах фахівців.

Підвищення якості підготовки фахівців ЗВО України, їх конкурентоспроможності на основі удосконалення державного регулювання вищої освіти має забезпечити:

- модернізацію управління вищою освітою з метою її адаптації до потреб розвитку економіки і суспільства;

- удосконалення порядку формування та розміщення державного замовлення на підготовку кадрів;

- удосконалення фінансового забезпечення та регулювання вищої освіти;

- отримання достовірної та повної інформації для прийняття ефективних рішень у вищій освіті;

- формування нормативно-правового поля регулювання ринку освітніх послуг; підвищення якості й конкурентоспроможності вищої освіти;

- залучення роботодавців до взаємодії та управління ЗВО через їх участь у діяльності закладів освіти;

- активізацію дослідницької та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів (рис. 3.3).

1. Для модернізації управління вищою освітою з метою її адаптації до потреб розвитку економіки і суспільства необхідно насамперед здійснити наступне: на центральному рівні максимально сконцентрувати управління ЗВО у спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки, молоді та спорту (передати у підпорядкування МОН всі заклади вищої освіти, крім військових); на рівні ЗВО – розширення автономії; оптимізувати мережу вищих навчальних закладів з урахуванням розвитку економіки країни та потреб

регіональних ринків праці у фахівцях шляхом об'єднання й укрупнення кількості закладів – створення консорціумів або корпорацій; удосконалити процедуру ліцензування та акредитації освітньої діяльності у вищій школі; оновити систему стандартів вищої освіти, включаючи переліки галузей, напрямів і спеціальності підготовки фахівців для всіх освітніх циклів; впровадити модель державно-громадського управління вищою освітою; розробити систему рейтингу вищих навчальних закладів для прийняття управлінських рішень.

Поєднання централізації та автономії суб'єктів управління можливо досягти через чітке визначення й розподіл повноважень центральних і регіональних органів управління в галузі вищої освіти та розширення автономії ЗВО у навчальній, науковій та фінансово-господарській діяльності. Держава в особі МОН виступає гарантом національної системи освіти, здійснює індикативне керівництво, проводить аналітично-прогностичну роботу щодо розвитку освіти, контролю якості. Автономія ЗВО, зокрема, в управлінні фінансами, передбачає надання права самостійно розпоряджатися заробленими коштами, вирішення питань розвитку співпраці з підприємствами приватного сектору економіки, розширення повноважень з питань розробки нових магістерських програм, особливо на післядипломному рівні та отриманні другої спеціальності або за одночасного навчання за двома спеціальностями, тощо.

Ефективне впорядкування мережі вищої школи можливе лише за умови розробки і впровадження нових переліків освітніх галузей, напрямів підготовки і спеціальностей на всіх циклах вищої освіти, що сумісні з Міжнародною стандартною класифікацією освіти та з міжнародною і національною стандартними класифікаціями видів економічної діяльності.

При зменшенні прийому на деякі напрями підготовки та спеціальності важливо зберегти підсистему елітної вищої освіти та відомі наукові школи, для чого на відповідні спеціальності необхідно виділяти обсяги прийому, навіть у випадку відсутності відповідної кількості замовлень (наприклад, прикладна математика, фізика, мікробіологія, біохімія, молекулярна біологія, генетика, розвинені інженерно-технологічні напрями тощо).

Ураховуючи досвід розвинених країн, удосконалення процедури ліцензування та акредитації освітньої діяльності у вищій школі повинно йти через розробку власної моделі акредитації освітньої діяльності на основі міжнародних стандартів. Ця модель включатиме два види акредитації – інституційну на основі критеріїв та процедур, сумісних з розробленими експертами Європейської асоціації гарантування якості вищої освіти, та спеціалізовану – перевірка якості діяльності ЗВО незалежними від держави агенціями контролю якості освіти (створити

наприклад, Національний освітній акредитаційний центр). Агенції мають бути зареєстровані від України в Європейському реєстрі забезпечення якості. При формуванні критеріїв потрібно більше використовувати якісні індикатори оцінювання, ніж кількісні, що дасть змогу позбутися громіздкості та заформалізованості системи ліцензування й акредитації, адаптувати її для здійснення диференційованого оцінювання освітніх послуг (рис. 3.3).

Державно-громадське управління розвитком освіти – це інтеграція сфер діяльності, прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів державного управління, громадського самоврядування та громадськості для забезпечення ефективних управлінських впливів на всі ланки освітньої системи.

Розвиток системи громадського самоврядування у вищій школі передбачає залучення до неї різнопланових соціальних груп населення, які зацікавлені у вищій освіті, створення прозорої системи громадського контролю (наглядові ради) та інституцій незалежного оцінювання якості підготовки випускників ЗВО.

Існуючі в Україні громадські освітні структури здебільшого формальні й не впливають на функціонування освіти, тому що не наділені необхідними і достатніми повноваженнями: право займатися визначенням перспектив розвитку закладів освіти, контроль за діяльністю керівників і персоналу, ефективністю витрачання коштів тощо.

Впровадження моделі державно-громадського управління вищою освітою забезпечить підвищення ролі і відповідальності соціальних партнерів, суб'єктів господарювання та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування за відповідність обсягів, напрямів і якості підготовки кваліфікованих кадрів з вищою освітою потребам економіки.

Для підвищення об'єктивності оцінювання результатів діяльності ЗВО та інформування про це громадськості потрібно, паралельно з проведенням незалежної акредитації (див. вище), ввести незалежне тестування рівня досягнення студентами і випускниками ЗВО компетентностей відповідно до системи Дублінських дескрипторів, для цього можливо використати вже існуючі ресурси Українського центру незалежного оцінювання вступників до вищих навчальних закладів, що забезпечить належний контроль як «на вході», так і «на виході» системи вищої освіти.

Запровадження нової системи акредитації вимагає проведення рейтингу ЗВО на підставі інформації про затребуваність випускників на ринку праці, їх працевлаштування, мобільності, наявності та ефективності виконання замовлень підприємств і установ на підготовку фахівців.

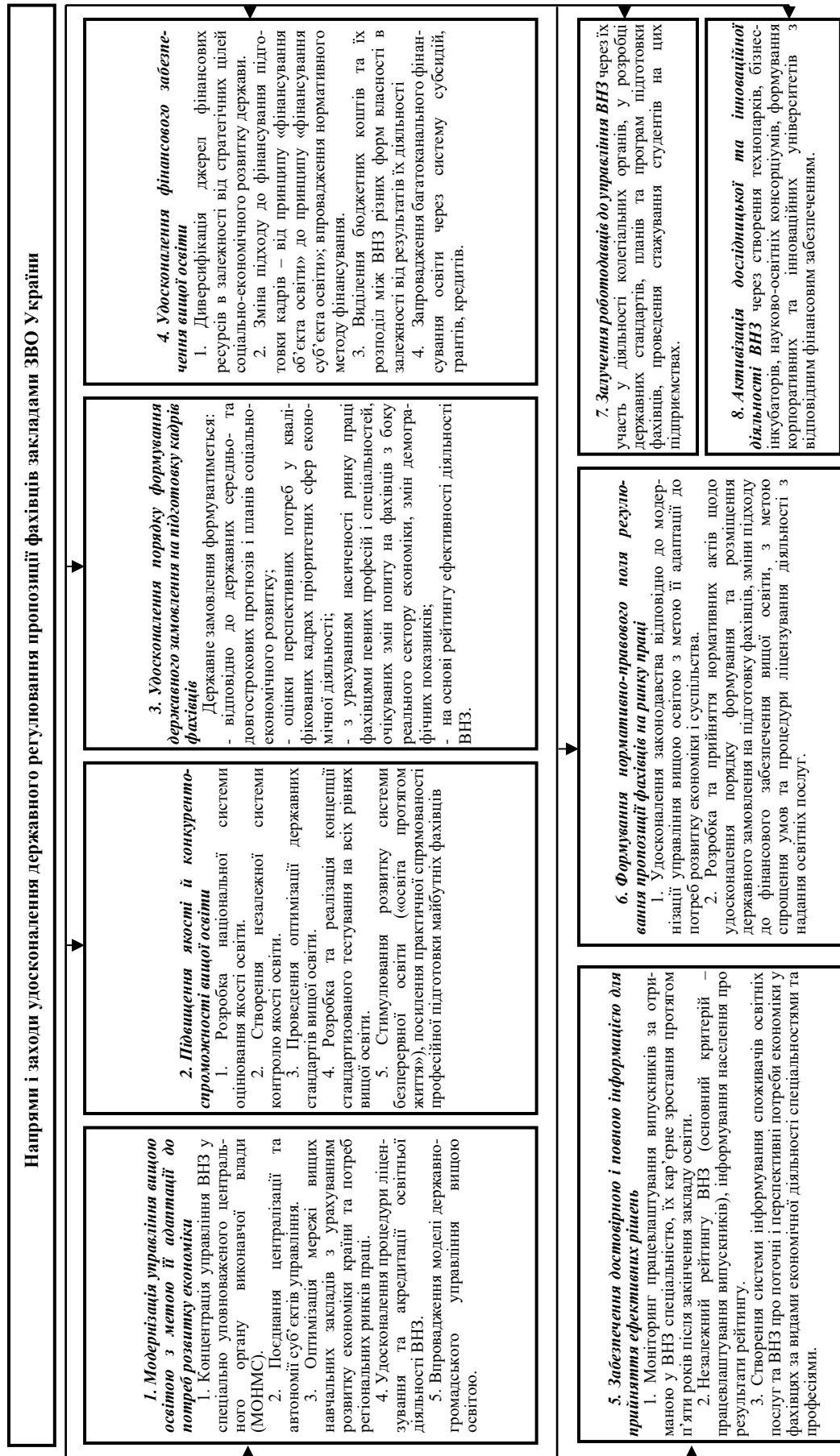

Рис. 3.3. Напрями та заходи удосконалення державного регулювання вищої освіти в Україні

Джерело: розроблено авторами

2. Удосконалення фінансового забезпечення вищої освіти передбачає реалізацію таких заходів, як: перехід від принципу «фінансування об'єкта освіти» до принципу «фінансування суб'єкта освіти»; упровадження нормативного методу фінансування; виділення бюджетних коштів та їх розподіл між ЗВО різних форм власності в залежності від результатів їх діяльності; диверсифікація джерел фінансових ресурсів залежно від цілей соціально-економічного розвитку держави; впровадження багатоканального фінансування вищої освіти через систему субсидій, грантів, кредитів.

Перехід від принципу «фінансування об'єкта освіти» до принципу «фінансування суб'єкта освіти» – це реалізація підходу «гроші прямують за студентом» на основі нормативного методу (нормативи бюджетного фінансування в розрахунку на одного студента, які диференціюються за допомогою коефіцієнтів у залежності від напрямів підготовки, галузей знань та спеціальностей) через спрямування фінансового забезпечення студентам (трансфертів на оплату освітніх послуг – ваучерів, субсидій або освітніх безпроцентних кредитів) за результатами незалежного зовнішнього тестування відповідно до кількості балів, які набрав претендент.

Планування кількості студентів, яких треба прийняти у вищі навчальні заклади за певними галузями знань, спеціальностями та професіями, здійснюється з урахуванням стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни, пріоритетних напрямів розвитку галузей економіки та соціальної сфери, насиченості ринку праці фахівцями окремих професій. А виділення бюджетних асигнувань на вищу освіту та їх розподіл між ЗВО різних форм власності відбувається після вибору абітурієнтом конкретного ЗВО та акумулювання в ньому відповідних «трансфертів на оплату освітніх послуг».

Щоб гарантувати якісний рівень підготовки фахівців на основі державного замовлення МОН України за результатами незалежного рейтингу акредитованих ЗВО (основний критерій – рівень працевлаштування випускників за отриманою спеціальністю в перший рік після закінчення ЗВО та їх кар'єрний ріст протягом п'яти наступних) надає абітурієнтам, які мають кращі результати та право на навчання за державним замовленням, перелік закладів вищої освіти (три-чотири), де вони можуть розмістити отримані від держави «трансферти на оплату освітніх послуг». Обсяг фінансування закладу освіти залежить від числа прийнятих студентів, що сприятиме конкуренції між ЗВО за студентів, а між студентами – за отримання фінансового забезпечення на оплату освітніх послуг.

Отже, державне замовлення й бюджетне фінансування будуть спрямовуватися на підготовку фахівців за тими галузями знань і

професіями, які за прогнозом виявляться дефіцитними, а основним критерієм розподілу бюджетних ресурсів між закладами освіти слугуватимуть результати діяльності ЗВО, що визначатимуться за рівнем працевлаштування випускників минулих років та ступенем взаємодії вищого навчального закладу із промисловістю, бізнесом та органами влади.

Диверсифікація джерел фінансування вищої освіти та фінансових потоків передбачає розширення джерел фінансових ресурсів за рахунок недержавних фондів, юридичних та фізичних осіб, спонсорів, а також розвитку соціального освітнього кредитування. Для цього необхідно стимулювати зростання попиту населення на освітні послуги за допомогою податкових пільг домогосподарствам і тим суб'єктам господарювання, які вкладають свої кошти в освіту та приймають на роботу випускників.

Кошти державного бюджету повинні бути спрямовані, у першу чергу, на підготовку фахівців за пріоритетними напрямками розвитку галузей економіки (у сферах, які формують високий рівень наукового й інноваційного потенціалу країни (фундаментальної науки, інноваційної діяльності, перспективних напрямів НТП), а також підготовка кадрів для національної оборони, державного управління, та соціальної сфери (охорона здоров'я, освіта, культура), депресивних територій.

Бюджетне фінансування підготовки фахівців у сферах, які формують високий рівень наукового й інноваційного потенціалу країни (фундаментальної науки, інноваційної діяльності, перспективних напрямів НТП), для забезпечення доступу до отримання вищої освіти обдарованої й талановитої молоді із сімей з низькими доходами, вищим навчальним закладам на проведення наукових досліджень доцільно здійснювати у вигляді освітніх грантів студентам або грантів на наукові дослідження на конкурсній основі вищим навчальним закладам.

Підготовка кадрів для національної оборони, державного управління, та соціальної сфери, які не зможуть розвиватися без державної підтримки, фінансується з бюджету. А найкращою формою фінансування, на нашу думку, є надання фінансових ресурсів споживачам освітніх послуг у вигляді ваучерів, субсидій або освітніх безпроцентних кредитів у залежності від кількості балів, які набрав претендент за результатами незалежного тестування.

Фінансування підготовки кадрів для сфери інтенсивної технологічної модернізації та технічного переозброєння приватного сектору економіки, що належить також і до пріоритетів державного сектору національного господарства, доцільно як за рахунок коштів приватних підприємств, так і бюджету, у вигляді державних освітніх кредитів (50% – з бюджету та 50% – з приватного сектору). Для цього держава може компенсувати

підприємствам частку відсотків за кредитами або виключати з бази оподаткування прибутку ту його частину, яка була спрямована на оплату навчання.

Підготовка фахівців для подальшої діяльності у ринковому середовищі (приватного сектору економіки та за престижними «модними» в даний період часу спеціальностями) повинна оплачуватись із приватних джерел – за кошти юридичних та фізичних осіб і може бути реалізована у формі договірних відносин між бізнесом і вищими навчальними закладами або безпосередніми споживачами (студентами чи їх батьками) та навчальними закладами на надання освітніх послуг на комерційній основі, що буде надаватися приватними ЗВО або державними навчальними закладами у вигляді форми навчання «по контракту».

За кошти підприємств (повна оплата витрат чи пайова участь у фінансуванні) найкраще здійснювати підготовку фахівців на основі тристоронньої угоди «студент – ЗВО – підприємство (замовник)», що дає можливість підприємствам формувати замовлення на фахівців з урахуванням відповідності профілю підготовки конкретним вимогам виробництва, і, одночасно, впливати на зміст професійної підготовки майбутнього фахівця. А найкращим фінансовим інструментом у цьому випадку можуть бути контракти на людський капітал, що укладаються між приватними компаніями та студентами, і є різновидом студентських позик.

Проблема збільшення джерел фінансування вищої освіти за рахунок коштів фізичних осіб повинна вирішуватись тільки на основі економічного зростання, що дасть можливість забезпечити гідні доходи для тієї частини населення України, яка живе за межею бідності, але має дітей, що будуть потенційними студентами. Мобілізація приватних коштів у наш час стикається з серйозними обмеженнями, обумовленими низькими доходами переважної більшості населення для отримання високоякісних послуг освіти.

3. Планування, формування та розміщення державного замовлення на підготовку кадрів необхідно здійснювати на основі державних середньо та довгострокових прогнозів економічного розвитку та програм соціально-економічного розвитку на наступний рік із врахуванням перспективних потреб розвитку пріоритетних напрямів економіки, очікуваних змін попиту на фахівців з боку реального сектору економіки у середньостроковому періоді (прогнозу структури національної економіки) й змін демографічних показників та рейтингу ефективності діяльності вищих навчальних закладів.

4. Забезпечення достовірною і повною інформацією для прийняття ефективних рішень у вищій освіті можливе лише на основі: проведення моніторингу працевлаштування випускників за отриманою у вищому

закладі освіти спеціальністю, їх кар'єрного зростання протягом п'яти років після закінчення закладу освіти; запровадження незалежного рейтингу ЗВО (основний критерій – працевлаштування випускників), інформування населення про його результати; створення системи інформування споживачів освітніх послуг та ЗВО про поточні і перспективні потреби економіки у фахівцях за видами економічної діяльності спеціальностями та професіями.

5. Для формування нормативно-правового поля регулювання ринку освітніх послуг передбачені такі заходи, як: удосконалення законодавства відповідно до потреб модернізації управління вищою освітою з метою її адаптації до потреб розвитку економіки і суспільства; розробка та прийняття нормативних актів відповідно до зміни порядку формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою; нового підходу до фінансового забезпечення вищої освіти, з метою спрощення умов та процедури ліцензування діяльності з надання освітніх послуг для забезпечення оперативного реагування ЗВО на потреби ринку праці; створення нормативної бази щодо порядку створення, реєстрації та діяльності незалежних акредитаційних агенцій, затвердження стандартів і критеріїв оцінювання роботи самих агенцій та оцінювання ними результатів роботи навчальних закладів.

6. Підвищення якості й конкурентоспроможності вищої освіти вимагає розробки національної системи оцінювання якості освіти; створення незалежної системи контролю якості освіти; проведення оптимізації державних стандартів вищої освіти; розробки та реалізації концепції стандартизованого тестування на всіх рівнях вищої освіти; стимулювання розвитку системи безперервної освіти («освіта протягом життя»), забезпечення доступності освіти населенню за потребами.

Сучасні суспільні й політичні процеси зумовили потребу у становленні нової форми державно-громадського управління освітою, центральним елементом якої має стати сучасний механізм оцінювання (як зовнішнього, так і внутрішнього) якості освіти в Україні. Він має бути заснований на отриманні та використанні для аналізу і прийняття управлінських рішень достовірних і порівнюваних даних про досягнуті освітні результати, ступінь їх відповідності нормативним вимогам (державним освітнім стандартам, навчальним програмам), соціальним та особистісним очікуванням тощо.

Інструментом оцінювання якості вищої освіти може стати моніторинг якості освіти як інформаційна база системи управління галуззю, інформаційна основа вироблення та прийняття управлінських рішень на всіх рівнях – від національного до інституційного.

Його основне призначення – надання надійної, оперативної і ґрунтовної інформації щодо досягнутого стану освітньої галузі, а також

виявлення сутності і причин виникнення проблем у цій сфері, ступеня впливу зовнішніх чинників на перебіг процесів, ефективності прийняття управлінських рішень та просування освітніх реформ тощо. Саме у такому розумінні моніторинг якості освіти є складовою системи управління та інструментом, що використовується для вимірювання й оцінювання досягнутих результатів розвитку освітньої системи і її окремих об'єктів.

Також необхідним є розробка і впровадження ефективної рейтингової системи оцінювання результативності діяльності вищих навчальних закладів України як одного із управлінських засобів громадського контролю за якістю освітньої діяльності кожного ЗВО, що включає якість підготовки майбутніх фахівців (якісну навчальну і наукову діяльність, високу кваліфікацію викладачів та стан матеріально-технічного забезпечення), їх затребуваність на ринку праці та рівень працевлаштування випускників за отриманою спеціальністю.

7. Залучення роботодавців до участі у діяльності закладів вищої освіти та управління ними можливе через мотивацію роботодавців до участі у діяльності колегіальних органів, у розробці планів та програм підготовки фахівців, узгодження з ними освітніх і професійних стандартів; переорієнтації навчальних планів на збільшення частини практичного компонента; масштабне запровадження програм стажування на виробництві; виявлення реальних складових попиту потенційних споживачів-роботодавців щодо підготовки конкурентоспроможних на ринку праці спеціалістів.

Прискорений темп технологічного та інформаційного розвитку вимагає оволодіння не тільки професійними знаннями, а насамперед уміннями і навичками професійної діяльності, що зумовлює необхідність посилення практичної спрямованості професійної підготовки майбутніх фахівців.

8. Активізація дослідницької та інноваційної діяльності ЗВО шляхом цільового фінансування на НДР, створення технопарків, бізнес-інкубаторів, науково-освітніх консорціумів, формування корпоративних та інноваційних університетів з відповідним фінансовим забезпеченням. Мова йде не просто про адаптацію вищої освіти до потреб економіки, а формування партнерських відносин вищої освіти з ринком праці, підприємцями, державними органами, особливо це стосується активізації дослідницько-інноваційної діяльності вищої школи, розвитку не лише прикладних, але й фундаментальних наукових досліджень. Університети не можна перетворювати на установи для виробництва лише призначеної для продажу придатної для швидкого збуту «продукції».

Збалансування попиту і пропозиції фахівців з вищою освітою на ринку праці на основі перебудови структури підготовки кадрів – це тривалий процес, результати якого можна відчутти лише через 5–10 років.

У найближчій перспективі зменшити напругу на ринку праці фахівців з вищою освітою та пом'якшити невідповідність структури підготовки кадрів попиту на них можна через перенавчання та перепрофілювання студентів, що навчаються за тими напрямками підготовки, професіями і спеціальностями, за якими спостерігається «перевиробництво» фахівців на ринку праці та через перепідготовку та перекваліфікацію безробітних і незайнятих фахівців з вищою освітою.

Для правильної оцінки масштабів підготовки кадрів з числа незайнятого населення необхідно враховувати наступне: 1) динаміку розвитку економіки регіону (міста), у тому числі й за видами економічної діяльності; 2) рух кадрів між підприємствами та організаціями, що супроводжується збереженням професії або зміною її; 3) рух кадрів між сферами та видами економічної діяльності й усередині них; 4) ступінь насиченості економіки регіону (міста) кваліфікованими фахівцями з найбільш затребуваним на ринку праці професіями.

У цьому контексті нагальною потребою є розробка і реалізація концепції безперервної професійної освіти або «освіти протягом життя» всіх рівнів з урахуванням державних пріоритетів розвитку економіки, яка лише продекларована в Україні в нормативно-правових актах та програмних документах.

Безперервна освіта – комплекс державних, приватних і суспільних освітніх установ, що забезпечують організаційну і змістовну єдність та подальший взаємозв'язок всіх рівнів освіти, задовольняючи прагнення людини до самоосвіти і розвитку протягом всього життя. Саме тому концепція безперервної освіти має бути інтегрована у всі сфери суспільного життя, економічних перетворень, підприємницької діяльності.

У той же час держава повинна регулювати доступність до здобуття вищої освіти – збереження загального доступу всіх громадян шляхом надання можливості широкого вибору освітніх програм й послуг, у той же час обмеження контингенту студентів, навчання яких фінансується за рахунок коштів бюджету, за тими напрямками підготовки, де спостерігається «перевиробництво» фахівців, встановленням обмежень ліцензійних обсягів у державних і недержавних ЗВО в процесі проведення ліцензування та акредитації та на основі результатів рейтингів діяльності вищих навчальних закладів.

Одним із напрямів удосконалення державного регулювання пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою є розробка державних та регіональних програм сприяння зайнятості фахівців з вищою освітою.

Наступним напрямом удосконалення державного регулювання пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою є активізація профорієнтаційної діяльності серед учнів загальноосвітніх шкіл.

Необхідним є розробка й реалізація Державної програми профорієнтаційної роботи серед учнів загальноосвітніх шкіл, яку повинні здійснювати і працівники освіти – соціальні педагоги, психологи, вчителі трудового навчання, класні керівники, і регіональні служби зайнятості. Профорієнтаційну роботу доцільно розпочинати вже з учнями п'ятих класів, наприклад проводити відбір учнів за нахилами і здібностями, знайомство зі спеціальностями і професіями, екскурсії на підприємства, а, починаючи з восьмого класу, започаткувати трудову практику з оцінкою в атестаті.

За цією діяльністю необхідно здійснювати систематичний контроль як з боку органів виконавчої влади, так і незалежних громадських організацій (наприклад, у Швейцарії цим займаються представники організації праці у кантонах).

Організація системи соціального партнерства як особливого типу взаємодії ЗВО із суб'єктами та інститутами ринку праці, органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями з метою задоволення державних і регіональних потреб економіки в кадрах фахівців сприятиме усуненню структурних диспропорцій на ринку праці фахівців.

Для того, щоб рівень, якість і структуру підготовки фахівців привести у відповідність до перспективних потреб економіки, необхідна модернізація освітніх стандартів, навчальних планів, змісту програм. Першочерговим заходом в даному напрямі є вироблення нового підходу до практичної підготовки майбутніх фахівців (надати практичну спрямованість професійній підготовці майбутніх фахівців як у США, для цього змінити освітні стандарти, навчальні плани й програми підготовки студентів з урахуванням збільшення обсягу навантаження на їх практичну підготовку, суміщати теоретичну підготовку у ЗВО з професійно-практичними фазами на підприємствах як у Німеччині).

Все це може бути досягнуто лише спільними зусиллями системи вищої освіти та соціальних партнерів, які формують попит на ринку праці. У сучасних соціально-економічних умовах вирішення завдань підготовки висококваліфікованих та професійно-мобільних фахівців сьогодні практично неможливе без участі системи соціального партнерства, яка дає можливість відповідальність за визначити реальні поточні та перспективні потреби підприємств у фахівцях різних спеціальностей та планувати їх підготовку і перепідготовку; змінити підходи до профорієнтації (через профільне навчання); посилити зв'язки ЗВО з ринком праці через залучення роботодавців та інших соціальних партнерів у розробку освітніх стандартів, навчальних планів, програм; формувати вимоги роботодавців щодо набору певних навичок, умінь і компетенцій майбутніх працівників та враховувати їх під час розробки

професійно-кваліфікаційних характеристик; процедури перевірки знань, умінь і навичок; залучити соціальних партнерів до управління, контролю та оцінки діяльності ЗВО через процедури ліцензування та атестації; активно проводити профорієнтаційну роботу як серед абітурієнтів, так і серед студентів.

У системі державного регулювання попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою необхідним є також застосування заходів з надання соціальних гарантій зайнятості особам з вищою освітою. Розвиток системи соціального захисту безробітних в Україні повинен ґрунтуватися на таких принципах, як: соціальна спрямованість заходів, соціальна забезпеченість та адресність допомоги.

Висновки

Ринковий механізм саморегуляції не в змозі самотійно збалансувати попит та пропозицію на ринку освітніх послуг та привести його у відповідність з вимогами фахового ринку праці, що призводить на останньому до диспропорції між пропозицією фахівців та попитом на них. Недосконала система державного регулювання системою освіти не тільки не вирішить вище згадані проблеми, але й може їх поглибити.

Державне регулювання системи освіти – це цілеспрямована політика та реальні дії держави щодо формування та розвитку національної освіти; сукупність форм, методів та інструментів впливу, спрямованих на досягнення цілей державної політики в сфері освіти.

Історично практика свідомого управління соціальними процесами, державного регулювання освітньої діяльності виникла з зародженням державності. У процесі генезису кожному окремому етапу розвитку цивілізації відповідала певним чином розбудована освітня система, що визначалася потребами суспільства і держави. Керівництво системою освіти держава здійснювала через державну освітню політику, яка реалізовувалась через механізм впливу на освіту – різноманітні форми, методи та інструменти.

Всі види і можливі варіанти цивілізацій чи формацій не могли обходитися без вироблення та передачі знань попередніх майбутнім поколінням. Зміст, процес та форми навчання наступних поколінь – відповідним чином побудована система освіти та механізм державного її регулювання – результат безперервної еволюції системи освіти разом із зміною системи управління суспільством.

Система освіти свідомо створена людством для виконання основної функції – підготовки майбутніх поколінь до їх ефективної участі у всіх сферах діяльності суспільства шляхом передачі накопиченого попередніми поколіннями соціокультурного досвіду.

В другій половині ХХ на початку ХХІ століття сформувалася універсальна за характером задоволення освітніх потреб суспільства та диверсифікована сучасна система освіти.

В основі цього процесу лежать кілька глобальних тенденцій розвитку освітніх систем. Це – суттєве розширення ролі і значущості освіти в індустріальному (а потім – інформаційному) суспільстві як чинника соціалізації та світоглядної орієнтації особистості. В розвинутих країнах практично не залишилося людей, які б не були охоплені обов'язковою системою навчання, організована система освіти стала основним фактором соціалізації в суспільстві і фактично отримала монополію на підготовку професійних кадрів.

У системі державного регулювання попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою можна виділити такі основні елементи, як: напрями і заходи регулювання попиту на працю фахівців з вищою освітою; напрями і заходи регулювання пропозиції праці фахівців з вищою освітою; заходи з надання соціальних гарантій зайнятості. Основними напрямками удосконалення державного регулювання попиту на ринку праці фахівців з вищою освітою є такі, як: створення нових та цільова підтримка існуючих робочих місць; стимулювання мобільності робочої сили та підприємницької діяльності безробітних; стимулювання зайнятості у сфері малого та середнього бізнесу.

Удосконалення державного регулювання пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою включає: підвищення якості підготовки фахівців та їх конкурентоспроможності на основі удосконалення державного регулювання вищої освіти; розвиток системи безперервної освіти всіх рівнів; організація моніторингу та прогнозування потреб економіки у кадрах; розробка державних та регіональних програм сприяння зайнятості фахівців з вищою освітою, тощо.

Список використаних джерел:

1. Michael H. Mescon; Michael Albert; Franklin Khedou. Management: Individual and Organizational Effectiveness. Harper & Row, 1988. 777 p.
2. Keynes, John Maynard The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan 1936. (reprinted 2007). 440 p.
3. Toynbee A. J. Study of History / Abridgement by D. Somervell. London; New York; Toronto, 1991. 736 p.
4. Романенко М.І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем. Донецьк : Видавництво «Промінь», 2000. 160 с.
5. John Dillon. The Heirs of Plato. A Study of the Old Academy (347-274 BC). Clarendon Press, 2005. 252 p.
6. Falko Daim. History and Culture of Byzantium Series: Brill's New Pauly – Supplements, Volume: 10. 2019. 600 p.

7. Братко М.В. Система освіти США: структура, традиції управління, особливості вищої освіти. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 3–4. С. 252–268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2017_3-4_22.
8. Корсак К. Світова вища освіта. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів. Київ : МАУП. 1997. 208 с.
9. Корсак К.В. Освіта, суспільство, людина в ХХІ столітті. Інтегрально-філософський аналіз. Київ. Ніжин : 2004. 208 с.
10. Карбовська Л.О. Потреба в спеціалістах та методи її визначення в плановій економіці. *Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць. Вип. 2(83) / Наук. ред. І.К. Бондар*. Київ. 2009. С. 150–156.
11. Фонди Радянської доби та періоду Незалежності / Державний комітет статистики України (Держкомстат України) Київ. 1980–1991 / Опис 34. URL: <https://e-resource.tsdavо.gov.ua/inventories/1145/?Limit=10&Page=1>
12. Кігель Р.Ю. Вища школа і перехід до ринкової економіки. Вінниця, 1994. 415 с.
13. Карбовська Л.О. Прогнози зайнятості та підготовки фахівців в США. *Наука й економіка. Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету*. 2009. Вип. 4 (16) Т. 2. С. 161–166.
14. Гончаренко М. Ф. Методи та моделі оцінки та прогнозування потреб економіки у випускниках ВНЗ. *Проблеми економіки*. 2013. № 1. С. 368–375. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pecon_2013_1_55
15. Прогнозування і розробка програм: методичний посібник [за ред. д.е.н., проф. В.Ф. Беседіна]. Київ : Наук. світ, 2000. 468 с.
16. Кочкіна Н.Ю. Дослідження європейського ринку освітніх послуг в світлі Болонського процесу. *Маркетинг в Україні*. 2005. № 1(29). С 31–39.
17. OECD (2023), Public spending on education (indicator). doi: 10.1787/f99b45d0-en (accessed on 07 December 2023).
18. Education at a Glance (2020). URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/education> (accessed on 10 July 2021).
19. Salmi Jamil (2010). Scenarios for Financial Stability of Tertiary Education. Higher Education to 2030 – Volume 2: Globalisation. URL:www.sourceoecd.org (accessed on 24 October 2020).
20. Korol D.Y. The education system of the Republic of Kazakhstan: an analytical review of international trends in the development of higher education. URL: <http://charko.narod.ru/tekst/an7/3.html> (accessed on 07 June 2021).
21. Analytical report on the implementation of the principles of the Bologna process in the Republic of Kazakhstan, 2018. Astana: Center for the Bologna Process and Academic Mobility of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 2018. 64 p.
22. The State program for reforms in the higher education system of Azerbaijan in 2009-2013: Decree of the President of Azerbaijan dated 05/22/2009 No. 295: URL: <http://www.edu.gov.az/view.php?lang=ru&menu=270> (accessed on 07 June 2021).
23. Forner, A. (2022) Das Bildungssystem in Deutschland. In: *Bildungsmanagement für die Wirtschaft*. Springer Gabler, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-37673-4_3
24. Олійник Ю.О. Особливості розвитку навчальних закладів Японії. Сходознавство. *Актуальність та перспективи : тези доп. I Міжнар. наук.-метод. конф., Харків, 20 берез. 2020 р.* / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; [уклад.: Н. В. Руда, Л. М. Ямпольська]. Харків: ХНПУ, 2020. С. 76–78.
25. Модестова Т. В. Сучасні тенденції розвитку вищої освіти Великої Британії в контексті розбудови потенціалу університетів України. *Науковий часопис*

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. Вип. 67. С. 164–170.

26. Карбовська Любов Олександрівна Механізм державного регулювання попиту і пропозиції на ринку праці фахівців з вищою освітою: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03; Н.-д. екон. ін-т. Київ, 2013. 236 с.

27. National Research Council. 2012. Research Universities and the Future of America: Ten Breakthrough Actions Vital to Our Nation's Prosperity and Security. Washington, DC: The National Academies Press. DOI: <https://doi.org/10.17226/13396>

28. Masuda Y. Managing in the Information Society: Releasing synergy Japanese style. Oxford, 1990. 299 p.

29. Маршавін Ю.М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу : монографія. Київ : Альтерпрес, 2011. 396 с.

30. Демографічна та соціальна статистика / Ринок праці / Зайнятість та безробіття. Державна служба статистики України. 2023. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Michael H. Mescon; Michael Albert; Franklin Khedou (1988) Management: Individual and Organizational Effectiveness. Harper & Row, 777 p.

2. Keynes, John Maynard (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan (reprinted 2007). 440 p.

3. Toynbee A. J. (1991) Study of History / Abridgement by D. Somervell. London; New York; Toronto, 736 p.

4. Romanenko M.I. (2000) Osvitnia paradyhma: henezys idei ta system.[Educational paradigm: genesis of ideas and systems]. Donetsk: Vydavnytstvo «Promin». 160 p.

5. John Dillon (2005) The Heirs of Plato. A Study of the Old Academy (347-274 BC). Clarendon Press,. 252 p.

6. Falko Daim (2019). History and Culture of Byzantium Series: Brill's New Pauly – Supplements, Volume: 10. 600 p.

7. Bratko M.V. (2017) Systema osvity SShA: struktura, tradytsii upravlinnia, osoblyvosti vyshchoi osvity. *Osvitlohichnyi dyskurs* [US education system: structure, management traditions, features of Higher Education Educational discourse]. № 3–4. P. 252–268. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys20173-422>

8. Korsak K. (1997) Svitova vyshcha osvita. Porivniannia i vyznannia zakordonnykh kvalifikatsii i diplomiv [World higher education. Comparison and recognition of foreign qualifications and diplomas]. Kyiv: MAUP. 208 p.

9. Korsak K.V. (2004) Osvita, suspilstvo, liudyna v XXI stolitti. Intehralno-filosofskyi analiz [Education, Society, man in the Twenty-First Century. Integral-philosophical analysis] Kyiv. Nizhyn: 208 p.

10. Karbovska L.O. (2009) Potreba v spetsialistakh ta metody yii vyznachennia v planovii ekonomitsi [The need for specialists and methods of its determination in a planned economy]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: zb. nauk. prats.* Vyp. 2(83) / Nauk. red. I.K. Bondar. Kyiv. P. 150–156.

11. Fondy Radianskoi doby ta periodu Nezalezhnosti [Funds of the Soviet era and the period of Independence / State Statistics Committee of Ukraine]. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy (Derzhkomstat Ukrainy) Kyiv. 1980–1991 / Opys 34. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/inventories/1145/?Limit=10&Page=1>

12. Kihel R.Yu. (1994) Vyshcha shkola i perekhid do rynkovoï ekonomiky [Higher education and transition to a market economy]. Vinnytsia, 415 p.
13. Karbovska L.O. (2009) Prohnozy zainiatosti ta pidhotovky fakhivtsiv v SShA [Forecasts of employment and training of specialists in the United States]. *Nauka y ekonomika. Naukovo-teoretychnyi zhurnal Khmelnytskoho ekonomichnoho universytetu*. Vyp. 4 (16). T. 2. P. 161–166.
14. Honcharenko M.F. (2013) Metody ta modeli otsinky ta prohnozuvannia potreb ekonomiky u vypusknykakh VNZ [Methods and models for assessing and forecasting the needs of the economy in university graduates]. *Problemy ekonomiky*. № 1. P. 368–375. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon/2013/1/55>.
15. Prohnozuvannia i rozrobka prohram: metodychnyi posibnyk (2000) [Forecasting and program development: a methodological guide] [za red. d.e.n., prof. V.F. Besedina]. Kyiv: Nauk. svit, 468 p.
16. Kochkina N.Iu. (2005) Doslidzhennia yevropeiskoho rynku osvitych posluh v svitli Bolonskoho protsesu [Research of the European educational services market in the light of the Bologna Process]. *Marketynh v Ukraini*. № 1(29). P. 31–39.
17. OECD (2023), Public spending on education (indicator). doi: 10.1787/f99b45d0-en (accessed on 07 December 2023).
18. Education at a Glance (2020). URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/education> (accessed on 10 July 2021).
19. Salmi Jamil (2010). Scenarios for Financial Stability of Tertiary Education. Higher Education to 2030 – Volume 2: Globalisation. URL: www.sourceoecd.org (accessed on 24 October 2020).
20. Korol D.Y. (2012) The education system of the Republic of Kazakhstan: an analytical review of international trends in the development of higher education. URL: <http://charko.narod.ru/tekst/an7/3.html> (accessed on 07 June 2021).
21. Analytical report on the implementation of the principles of the Bologna process in the Republic of Kazakhstan, (2018). Astana: Center for the Bologna Process and Academic Mobility of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 64 p.
22. The State program for reforms in the higher education system of Azerbaijan in 2009–2013: Decree of the President of Azerbaijan dated 05/22/2009 No. 295. URL: <http://www.edu.gov.az/view.php?lang=ru&menu=270> (accessed on 07 June 2021).
23. Forner, A. (2022). Das Bildungssystem in Deutschland. In: *Bildungsmanagement für die Wirtschaft*. Springer Gabler, Wiesbaden. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-37673-4-3>
24. Oliinyk Yu.O. (2020) Osoblyvosti rozvytku navchalnykh zakladiv Yaponii. Skhodoznavstvo [Features of the development of educational institutions in Japan. Oriental Studies]. *Aktualnist ta perspektyvy : tezy dop. I Mizhnar. nauk.-metod. konf., Kharkiv, 20 berez. r. / Kharkiv. nats. ped. un-t im. H.S. Skovorody; [uklad.: N.V. Ruda, L.M. Yampolska]*. Kharkiv: KhNPU. P. 76–78.
25. Modestova T.V. (2019) Suchasni tendentsii rozvytku vyshchoi osvity Velykoi Brytanii v konteksti rozbudovy potentsialu universytetiv Ukrainy [Current trends in the development of higher education in the UK in the context of developing the potential of Ukrainian universities]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 5: Pedahohichni nauky : realii ta perspektyvy : zb. nauk. prats*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, Vyp. 67. P. 164–170.
26. Karbovska Liubov Oleksandrivna (2013) Mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання popytu i propozytsii na rynku pratsi fakhivtsiv z vyshchoiu osvitoiu [Mechanism of state regulation and proposals on the labor market of specialists with higher education]. *Dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.03; N.-d. ekon. in-t*. Kyiv, 236 p.

27. National Research Council (2012) Research Universities and the Future of America: Ten Breakthrough Actions Vital to Our Nation's Prosperity and Security. Washington, DC: The National Academies Press. DOI: <https://doi.org/10.17226/13396>
28. Masuda Y. (1990) Managing in the Information Society: Releasing synergy Japanese style. Oxford, 299 p.
29. Marshavin Yu. M. (2011) Rehuliuvannia rynku pratsi Ukrainy: teoriia i praktyka systemnoho pidkhodu: monohrafiia [Regulation of the labor market of Ukraine: theory and practice of a systematic approach: monograph]. Kyiv: Alterpres. 396 p.
30. Demohrafichna ta sotsialna statystyka / Rynok pratsi / Zainiatist ta bezrobittia (2023). [Demographic and social statistics / labor market / employment and unemployment]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>